

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Joonas Vatter

**LOOTUSETUS JA SELLE TASAKAALUSTAMINE
JAAN KRUUSVALLI DRAAMALOOMINGUS**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Luule Epner

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Jaan Kruusvalli loomingust ja retseptsioonist.....	5
2. Ruumid näidendites.....	9
2.1 Kuidas Kruusvall ruume kirjeldab.....	9
2.2 Kuidas tegelased end ruumis tajuvad.....	13
3. Luhtuva armastuse motiiv.....	16
4. Lootusetuse meelevaldas.....	24
4.1 Surma motiiv.....	24
4.2 Jumalast hüljatud maailm.....	27
4.3 Tegelaste eluhoiak.....	29
5. Tõlgendusvõimalusi lootusetuse tasakaalustamiseks.....	33
Kokkuvõte.....	37
Kasutatud allikad.....	39
Summary.....	41
Lisa. Nimekiri Jaan Kruusvalli näidenditest.....	44

Sissejuhatus

Millist eesmärki peaks kandma kunstiteos; millist mõju avaldama teose vastuvõtjale? Kas peaks see ülendama inimese elu ja osutama selle väärtuslikkusele või veenma kunstiteose vastuvõtjat, paratamatult eluraskustega silmitsi seisvat inimest, elu tühisuses? Lembit Peterson on meenutanud lavastaja ja teatripedagoogi Voldemar Panso ütlust, et ta ei taha teha ühtki lavastust, kus ei paistaks päike. Päikese all mõistis Panso teatavat lootust, usku positiivsesse ideaali. (Peterson 2000: 26) Kui aga vaadelda kirjandust, siis sageli tundub selle lootuse asemel domineerivat hoopis lootusetus, justkui positiivsete väljavaadeteta maailmanägemine.

See, kuidas kirjanik on kujutanud oma teoses tegelasi, nende suhteid, saatust ja elutunnetust; kuidas ta on üles ehitanud süžee ja millisena kirjeldab teoses kujutatud maailma(ruumi), kujundab teose emotsionaalse tonaalsuse. Lootusetuse all tuleb siinses töös mõista just üht võimalikku emotsionaalset tonaalsust, teoses valdavalt valitsevat meeleolu. Bakalaureusetöö uurib, kuidas on eesti näitekirjanik Jaan Kruusvall (1940–2012) kujundanud oma draamaloomingus välja lootusetuse kui ühe teoste emotsionaalse dominandi ning milliste tõlgendusvõimaluste kaudu saab seda lootusetust tasakaalustada; see tähendab, missugust lootust, positiivset ideaali võime Kruusvalli näidenditest leida. Tegemist on ühe eesti kirjaniku draamaloomingu uurimise ja tõlgendamisega, lähtudes draamateksti analüüsi meetoditest, sealjuures peaaesjalikult tegelasanalüüsist.

Eesti Teatri Agentuuri näidendite andmebaasi järgi on Jaan Kruusvall kirjutanud 19 näidendit, mitmed nendest lühinäidendid või koguni -dialoogid. Täielik nimekiri neist näidenditest asub siinse töö lisas. Suuremal või vähemal määral käsitleb bakalaureusetöö peaaegu kõiki Kruusvalli näidendeid. Teadlikult on uurimisalast välja jäänud vaid kolm: „Pilvede värvid“ (1983)¹, „Vaikuse vallamaja“ (1986/1987) ja „Salaste laulupidu“ (1995). Ka neis kolmes võib täheldada lootusetut tonaalsust, kuid selle põhjustavad sotsiaalsed olud (sõda, kehtiv ühiskonnakord jm), mis on nende teoste dominandiks. Neis näidendis kujutatu on otseselt ja väljapääsmatult sõltuv poliitilistest ja ajaloolistest oludest. Siinne töö käsitleb Jaan Kruusvalli

¹ Näidendite järel sulgudes olevad aastaarvud – siin ja edaspidi – tähistavad kas esmakordset trüki ilmutumist, esmalavastust teatris või teadaolevat kirjutamisaega. Täpsemad andmed on välja toodud töö lisas.

draamatekste, mis seisavad pigem väljaspool poliitilist aega; kus lootusetust ei tingi ühiskondlikud olud, ent kus lootusetus siiski miskipärast nähtavaks saab ja domineerib.

Lisaks näidenditekstide analüüsile toetub töö sekundaarkirjandusele: kirjaniku esseistikale ja lühiproosale ning Kruusvalli käsitlevatele portreeartiklitele Luule Epnerilt ja Toomas Haugilt, samuti on siin mõtteid kirjaniku avaldatud teoste retsensioonidest. Ehkki käesolev bakalaureusetöö ei vaatle Jaan Kruusvalli näidendite lavastusi eesti teatris, on töö üheks sekundaarallikaks ka siinkirjutaja vestlus näitlejate Aleksander Eelmaa ja Garmen Taboriga, kes on varasemalt Kruusvalli tekstidega teatris töötanud, Eelmaa nii näitleja- kui lavastajapositsioonil, Tabor üksnes näitlejana.² Nende tõlgendused Kruusvalli näidenditest toetavad siinset teemakäsitlust.

Bakalaureusetöö koosneb viiest peatükist. Esimene peatükk on sissejuhatav ning annab lühiülevaate Jaan Kruusvalli loomingust ja selle periodiseerimisest, avab kirjaniku proosatekstide omapära ning toob välja retseptsioonis kajastatud. Töö uurimuslik osa jaotub neljaks peatükiks, millest mõned jagunevad omakorda alapeatükkideks. Teine peatükk vaatlleb lootusetust Kruusvalli näidendite tegevusruumide kaudu: millised on need ruumid ning kuidas tegelased end nendes tunnevad. Kolmas peatükk avab üht näidendeis korduvat motiivi – armastuse luhtumist –, mis süvendab tegelaste lootusetut eluhoiakut.

Tegelaste eluhoiaku täpsema ja kokkuvõtliku käsitlemisega tegeleb töö neljas peatükk, ühtlasi avab see veel üht näidendites korduvat motiivi – tegelaste surma – ning Kruusvalli tegelaskujude suhet surmaga. Samuti vaatlleb neljas peatükk ka tegelaste suhet jumalaga. Töö viimane peatükk pakub eelnevates peatükkides väljatoodud lootusetuse tasakaalustamisvõimalustele täiendust ning teeb põgusa sissevaate Kruusvalli draamade seotusse eksistentsialistliku ja idamaise mõtteviisiga. Töö lisas on täielik nimekiri Jaan Kruusvalli näidenditest.

² Aleksander Eelmaa on mänginud 2005. aastal Kruusvalli lühinäidendite „Kustutage kuuvalgus“ ja „Sild“ lavastuses Saueaugu teatritalus ning 2015. aastal näidendi „Hääled“ lavastuses Theatrumis; lavastanud „Hääled“ 2008. aastal Raadioteatris ja „Tasandikkude helinad“ 2011. aastal Saueaugu teatritalus. Garmen Tabor on mänginud Eelmaa lavastuses „Tasandikkude helinad“ ning näidendi „Hääled“ lavastuses Theatrumis.

1. JAAN KRUUSVALLI LOOMINGUST JA RETSEPTSIOONIST

Jaan Kruusvalli kirjanikutee algus jääb aastasse 1962, mil 22-aastane noor autor avaldas esimesi luuletusi ajalehes Noorte Hää. Järgnesid õpingud Moskvas, Maksim Gorki nimelises Kirjandusinstituudis aastatel 1966–1971. (Tonts 2000: 235) Sealne koolivend, kirjanik Mats Traat on meenutanud, et diplomitööna kaitses Kruusvall instituudi nõukogu ees oma luulekogu (Traat 2013: 1620). Kruusvall ise on tõdenud, et astus kooli küll luuletajana, aga muutus seal prosaistiks. Lugenud kord ühe loengu ajal Franz Kafka loomingut, mõistis ta, kuidas tuleb kirjutada. Tänu Kafkale omandas noor autor tehnika. (Haug 2010: 1728) 1970ndatel tuli Kruusvall eesti kirjandusse juba prosaistina.

1973. aastal ilmus debüütliku „Armastuse esimene pool“. Eesti kirjandusloos liigitatakse selle järgi Kruusvall 1960ndate ja 1970ndate vahetusel välja kujunenud noorte autorite põlvkonda (Arvo Valton, Mati Unt jt), kelle modernistlik lähenemine oli mõjutatud eksistentsialistlikust filosoofiast ja absurdikirjandusest (Epner 2001: 487–488). Juba esimesest kogumikust kujuneb Kruusvalli loomingu läbivaks tunnusjooneks äärmuslik minimalism. Tema proosatekste iseloomustab tavatu lühidus, kriitikas pakutakse tekstidele mitmesuguseid žanrimääratlusi – „miniatuur“, „etüüd“, „visand“, „laast“ jm (Epner 1996: 146). Oma elu jooksul kirjutas Kruusvall vaid kaks pikemat, lühiromaani mõõtu välja andvat proosapala.

1970ndate ja 1980ndate alguse proosat läbib realismi ja absurdismi süntees (Remsu 1983: 990). Autor visandab kummalisi olukordi, fikseerib inimlikke veidrusi ja meeleolusid, esitab lünklikke elulugusid ning juhuslikke, sageli ilma alguse või lõputa eluepisoodide. Nagu ütleb 1983. aastal ilmunud proosakogumiku pealkirigi, pakub Kruusvall lugejaile „Katkendeid elust“. Sageli puudub neis juttudes süžeeiline arendus ja pingestatus, pole sõlmitust ega kulminatsiooni. Samas märgitakse retseptsioonis Kruusvalli juhuslike elupiltide ning dialoogi väga täpset esitust (vt nt Sang 1983). Jaan Kruusvalli võibki pidada pildiliseks, see tähendab piltide kaudu kõnelevaks kirjanikuks. Toomas Haug on esile tõstnud maastike tähtsust Kruusvalli loomingus, kas siis sümbolpiltide või meeleolu loojatena (Haug 2010: 1734).

Irina Belobrovtseva näeb Kruusvalli proosat kui sündmusteta maailma kujutamist. Tegelastega juhtub küll palju, kuid traditsioonilises realismis keskse sündmusena esitatav võrdsustub Kruusvalli tekstides argiste, erilisele tähelepanule mitte pretendeerivate seikadega.

Sündmuste monotoonne ja ühetaoline esitamine loob mulje sündmusetusest. (Belobrovtseva 1990: 737–738) Korduvalt rõhutatakse kriitikas Kruusvalli distantseeritust oma tegelastest, ta „kirjeldab elu lausa teadusliku erapooletusega. Vaatleb inimesi nagu teadlane sipelgaid või mesilasi.“ (Sang 1983: 7)

Siiski on Kruusvalli tekstides nähtud teravat vastuseisu urbanismile ja loodusest võõrandumisele (vt nt Krusten 1974; Mutt 1977). Ene Veiper leiab, et kuigi Kruusvall piirdub oma lühiproosas faktide ümberjutustamisega, inimese ja tema elu detailse, kuid hinnanguvaba kirjeldamisega, avaldub autori poolehoid eluepisoodides, kus on tegelasteks maal elanud või kasvanud inimesed. Neile, kes on seotud maa, põllutöö ja loodusega, kuulub Kruusvalli jäägitu poolehoid. Nemad kannavad edasi väärtusi, „võltsimatult loomulikku“ elu, nagu sõnastab Kruusvall, samas kui linnainimeste harrastusi kujutab autor sageli üpris groteskselt. (Veiper 1984: 50)

Kruusvalli proosategelasi ühendab nende hinges võimust võtnud lootusetus. Need on „maise maailma keskpärased ja väikesed inimesed. Igaüks neist elab omamoodi elu, kuid ühtmoodi igavalt ja üksluiselt, tunnetades alalist masendust, tühjust, toimuva poolikust ja tähtsusetust, nagu oleks peale elu veel midagi, kus kõik on teisiti.“ (Belobrovtseva 1990: 737) Neli Kruusvalli proosale iseloomulikku joont – napsõnalisus, mulje sündmusetusest, distantseeritud hoiak tegelaste suhtes ning viimaste hingeline seisund – kanduvad üle ka Kruusvalli draamaloomingusse.

Näitekirjanduseni jõudis Jaan Kruusvall, liikudes lühiproosa juurest lühidraamadeni. Mitmed 1970ndatel proosakogumikes ilmunud dialoogikesksed tekstid lähenevadki oma olemuselt pigem lühinäidendile kui proosale.³ 1976. aastal kogumikus „Ma tean mitut inimest“ avaldatud „Rändureid“ saab Eesti Teatri Agentuuri näidendite andmebaasi järgi pidada Kruusvalli esimeseks (lühinäidendiks. Kümnendivahetusel jõudsid trükki ja teatrilavale juba järgmised lühinäendid ning esimesed täispikad draamad.

1980ndatest algas uus periood Jaan Kruusvalli loominguks, kus laiem tuntus ja tunnustus saabus just näitekirjanikuna. Kruusvalli peateemaks kujunes eesti rahva lähiajalugu, missiooniks öelda välja tõde eestlaste saatuse kohta 1940ndatel aastatel. Kõrghetk saabus

³ Vt nt „Pensionärid“ ja „Koolivennad“ kogumikus „Armastuse esimene pool“ (1973); „Valuline õnn“ kogumikus „Ma tean mitut inimest“ (1976).

näidendiga „Pilvede värvid“, mis käsitles rannarahva eluolu ja kodumaalt põgenemist Nõukogude vägede pealetungi ajal teise maailmasõja lõpus. Näidendi lavastus 1983. aastal Draamateatris kujunes tolles ajas fenomeniks ning kirjutas Kruusvalli teatriajalukku. 1987. aastal jõudis lavale ka küüditamist käsitlev näidend „Vaikuse vallamaja“.

Nende tekstidega kõnetas Kruusvall otseselt kaasaegset eesti ühiskonda, seevastu kui eelnenud kümnendivahetusel kirjutatud draamad seisis väljaspool poliitilist aega, Ülo Tontsi sõnutsi mõjusid varasemad võõrandunud inimsuhete maailma kujutavad näidendid justkui mõne teise autori sulest (Tonts 1990: 179). Üksildane inimene asendus 1980ndate tekstides rahva kokkukuuluvustundega. Kruusvalli ühiskondlikult kõnekate, minevikupainet puudutavate tekstide ritta paigutuvad ka kaks 1980ndatel kirjutatud filmistsenaariumit – „Teekond maailma lõppu“ ja „Sipelgarada“ –, 1987. aastal ajakirjas Looming ilmunud lühiromaan „Sügisdivertisment“ ning vähemal määral ka näidendid „Võikõllane üü“ (1985) ja „Rabalinnu hõik“ (1990).

Eesti taasiseseisvumisega algas kolmas periood Kruusvalli loomingus. Rahvusajalooline ja ühiskondlik tasand, mis 1980ndatel kätkesid endas teoste põhisõnumit, taandusid, nagu tunnistas ka Kruusvall ise 1990ndate keskel: „Varem oli peaaegu iga mu rida opositsioonis ühiskonnaga, ühiskonna korraldusega /.../ nüüd on – iga rida isiklik, opositsioonis minu endaga, ja kui nad üldse enam midagi väljendavad, siis konflikte mu sisimas“ (Kruusvall 1994: 416). Kirjanik pöördus tagasi teemade ja kujutuslaadi juurde, mis olid valdavad tema varases proosas ning millega oli näitekirjandusse tulnud 1970ndate lõpus.

Kuid nüüd arendas Kruusvall oma minimalismi nii proosas kui draamas täiuseni. Erinevalt varase perioodi loomingust, muutus kirjanik veel napisõnalisemaks ja fragmentaarsemaks. 1990ndatel kirjutatud näidendites ähmastus narratiiv peaaegu täielikult („Hullumeelne professor, tema elukäik“, „Mälestused. Ainult ei tea millest“)⁴, 2000ndatel pöördus Kruusvall tagasi loo jutustamise juurde („Tasandikkude helinad“, „Kõrberebase elu“), ent kümnendeid ühendab tekstide minoorne meeleolu.

Kruusvalli proosapalade ja näidendite keskmesse asetused eraklikud ja üksildased inimesed, peateemaks taas nende elude luhtumine ja täitumatud unistused. Sõnaaher ja aforistlikus stiilis

⁴ Ainsaks erandiks, mis ei sobitu vaadeldava perioodiga, on 1995. aastal kirjutatud ja ühiskondlikku dominantide sisaldav näidend „Salaste laulupidu“. Oma groteskses stiilis läheneb see farsile või tragikomöödiale.

proosa läheneb kohati juba vabavärsilisele luulele ning hiliseid draamatekste iseloomustavad sagedased pausid ja tähenduste kuhjumine ütleajatähtsustesse. Kriitika nimetas Kruusvalli näidendeid beckettlikeks, pidades silmas liikumist vaikuse ja seisaku poole (Epner 2010: 1720).

Seega, vaadeldes Jaan Kruusvalli loomingut, tuleb eristada kolme perioodi: varane proosa ja näidendid 1970ndatel ja 1980ndate alguses; rahvusajalooline ja jõuliselt ühiskondlik periood 1980ndatel ning peaaesjalikult asotsiaalne, varase perioodi minimalismi edasiarendamine alates 1990ndatest. Järgnev käsitus vaatlus lootusetust Kruusvalli varase ja hilise perioodi näidendites, ühtlasi tulevad vaatluse alla ka näidendid „Võikõllane üü“ ja „Rabalinnu hõik“, milles poliitiline olustik on küll tugevalt esil, kuid pole käsitletav teose lootusetu häälestatuse peamise kujundajana.

2. RUUMID NÄIDENDITES

2.1 Kuidas Kruusvall ruume kirjeldab

Jaan Kruusvalli esimeste näidendite tegevus toimub urbanistlikus keskkonnas või selle vahetus läheduses. Lühinäidendi „Haigla aed“ (1979) sündmustik hargneb vastvalminud kortermaja 14. korruse korteris, teise lühinäidendi „Lammutamisele määratud maja“ (1979) peategelased elavad madalas majas, mis jääb ette uuele paneelmajade rajoonile. „Juba täna, juba homme“ (1981) sündmused leiavad aset suure linna ääres asetsevas eramajas, näidendite „Jõgi voolab“ (1980) ja „Endine wunderkind“ (1979) tegevuspaigaks on autor aga määranud väikelinna.

Alates 1980ndate keskpaigast liigub tegevuspaik Kruusvalli draamatekstides mõne üksiku erandiga (nt „Kõrberebase elu“) järjekindlalt perifeeriasse, kaugemale linnast ja inimasustusest. Neis näidendis viiakse lugeja väikestesse küladesse, inimtühjade teede ja lagendike äärde, metsa- ja rabamaastikele. Kruusvalli lohutu näidendiilm avaldub juba tegevuspaikade kirjelduse kaudu. Nimelt on hooned näidendites sageli erisugustel põhjustel lagunemas või juba lootusetult hävinud, nende fooniks metsistuv loodus.

1990. aastal kirjutatud „Sild“ avab lugejale kahe voodihaige vanainimese kodu üksikul saarel. Aknaklaasid majas on kaetud tolmu ja ämblikuvõrkudega, katus laseb tormise ilmaga vihmavett läbi ning veetõus saarel ähvardab majakest enda alla matta. Vanakeste Amanda ja Jaaupi jõud ei käi enam majapidamisest üle, mistap vana ja väike „majakene kägiseb ja oigleb“ (Kruusvall [1990]: 2).

Lühinäidendis „Endine wunderkind“ laguneb maja elanike ükskõikse suhtumise, minnalaskmismeeleolu tõttu. Autor kirjeldab remarktekstis ruumi järgnevalt:

„Tuba vanas puumajas. Tapeedita seinad, värvimata põrand, lagi. Kogu tuba kriuksub, krägiseb ja kiunub, kui selles astuda /.../ kogu aeg on tunne – see maja variseb varsti kokku, kuid kahju pole sellest muidugi kellelgi /.../ Mööblit on toas vähe, seegi on hall, tolmuksorraka kaetud. /.../ Kell seisab. Seinal ripub katkiste keeltega ja purunenud kaelaga viiul.“ (Kruusvall 1983: 81)

Selles puumajas elavad alkohoolikutest isa ja poeg. Kahekümnendates eluaastates poeg Rolf oli poisipõlves lootustandev viiulimängija, koguni imelaps. Nüüdseks on ta ambitsioonid minetanud ning teenib elatist transporditöölisena. Seinal rippuvat katkist viiulit võib seega vaadelda kui Rolfi mahamaetud unistuste sümbolit. Seisev kell aga osutab nii isa kui poja eluhoiakule. Aeg on nende jaoks seisma jäänud, nad ei huvitu minevikust ega tulevikust, nende jaoks on vaid trööstitu olevik. Niisiis on „Endine wunderkind“ näiteks, kuidas hävingusse suubuv ruum ühtib hävinguga ruumis elavate inimeste hinges.

Näidendis „Rabalinnu hõik“ (1990) tulevad kaks Siberis üles kasvanud venda 1990ndate alguses oma vanematekoju, ühte Eestimaa tallu. Nad leiavad eest mahajäetud ja sestap ka lagunenu maja: katus ja lagi on ühest kohast sisse langenud, välisseinad viltu vajunud, kõikjal tahm, mustus, hallitus, ämblikuvõrgud ja logisev mööbel. Mahajäetud paik on teine märksõna, mis iseloomustab mitme Kruusvalli näidendi tegevusruumi. „Kustutage kuuvalgus“ (2001) tegevus hargneb mahajäetud asunduse lähedal, üleskistud raudteeliini juures. „Tasandikkude helinad“ (2002), alapealkirjaga „Elu provintsis“, kujutab tühjaks jäänud küla, kus pole enam kooli ega kirikukogudust, kus ei sõida enam rongidki, on vaid võsastunud teerajad ja lagendikud.

„Hullumeelne professor, tema elukäik“ (1995) lõppeb kodupaiga mahajätmisega. Meespeategelase Elmari surma järel kavatseb Elise jäädavalt hüljata oma maja väikeses metsaäärses külas ning asuda elama Itaaliasse. Ta võtab enesega kaasa pimedä tüdruku, kellele Elmar orelimängu õpetas, ning üheskoos naelutavad nad kinni Elise maja ukSED-aknad. Autor lõpetab näidendi tähelepanuväärse remargiga: „Automootori müringi vaibub varsti. Kinninaelutatud akendega maja jääb“ (Kruusvall 2001: 174). Selle remargiga kinnitab Kruusvall mahajäetud maja igavesust ning tühistab tekkinud lootusetu meeoleu.

Enamasti püsib ruum Kruusvalli näidendeis muutumatuna – sellisena, nagu avaneb lugejale näidendi hakatusel, jääb see kuni lõpuni. Kestmajääv kaos ja korralagedus valitseb juba mainitud näidendites „Sild“, „Rabalinnu hõik“, „Endine wunderkind“ ja „Tasandikkude helinad“. Siiski leidub näidendeid, milles ruum tegevuskäigu jooksul oluliselt teiseneb. „Lammutamisele määratud maja“ on Kruusvalli ainus draamatekst, kus esialgu tegevuspaigas valitsev korralagedus asendub näidendi lõpuks laitmatu korraga. Ruumi teisenemine on korrelatsioonis muutustega tegelaste isiklikus elus. Näidendi peategelastena näeme kauaaegset abielupaari, kelle kooselu pöördumatult ummikseisus. Nende maja on hooldamata ja lagunemas, ümberringi riisumata ja räämas, metsistunud puude ja põõsastega hoov, õue

piiramas katkine, vaevalt hingedel püsiva väravaga aed. Nagu reedab näidendi pealkiri, on linnavalitsejad otsustanud maja lammutada. Kui aga kooselust tüdinenud naine näidendi keskel lahutuspaperid sisse annab, järgneb sellele valitsejate otsus individuaalmajade rajooni siiski mitte maha lammutada. Naine korrastab aia, müüb maja ning lahkub, jätmata mehele mingitki teadet. Näidendi lõpuosas on majja kolinud uus omanik. Krunt on ideaalses seisukorras, naine aga on selja taha jätnud purunenud abielu. Tema otsus uut elu alustada andis uue hingamise ka krundile.

Näidendis „Võikõllane üü“ (1985) teiseneb ruum skeemil kaos – kord – kaos. Sündmustik hargneb ühes Eestimaa talus, kus elavad keskealine, üksluisest argipäevast vaevatud naine Leontiine, tema voodihaige ema ja looderdajast poeg. Nende elamist kirjeldab Kruusvall remarktekstis trööstitult:

„Toas on määrdunud vakstuga söögilaud, mõned lagunenud toolid, pink ämbri-kopsikuga ja pesukausiga, seinal tuhmunud peegel, mille küljest kilde puudu, laual pesemata taldrikut ja klaaside vahel tiksab aeglaselt õnnetu äratuskell. Laual on veel hunnikus ajalehti ja muid pabereid. Põrandal vedelevad igasugused kotad ja kotsud, seisavad ämbrid ja pütikud. Toa ainukese kitsukese akna ees räbaldunud hallid kardinad, aknalaua potis kuivanud lill.“
(Kruusvall 2003: 11)

Sellesse kaosesse saabub korda looma Gerhard: mees, kelle kodu on hävinud ning kes rändab nüüd mööda maad ringi ja otsib sobivat peatuspaika. Paari aastaga parandab ta elujärge Leontiine kodus, ehitab uuesti üles kõik laguneva, nõnda et esimese vaatuse lõpuks valitseb endises räämas elamises kord ja puhtus. Kuid näidendi teises vaatuses möödub aeg, Gerhard vananeb ja väsib. Õnnetuste läbi kaotab ta mõlemad jalad ning on vaatuse lõpuks voodihaige nagu Leontiine ema näidendi alguses. „Võikõllane üü“ lõppeb samasuguses trööstitu ja lootusetu seisukorraga ruumis, nagu ka algas.

„Kõrberebase elu“ (2008) eristub Kruusvalli draamaloomingus tegevuspaikade rohkusega. Näidend koosneb valdavas osas haiglas viibiva peategelase, Kindrali telefonikõnedest lähedastega, kes viibivad kõik eri paigus – mõni suures linnas, mõni üksikul lagendikul ning mõni koguni võõras riigiski. Selles näidendis kujutab Kruusvall tegelaste eluruumi, vahest isegi kogu maailmaruumi, paratamatult, möödapääsmatult teisenevana. Haigla kohal, kus Kindral viibib, asus kunagi mehe lapsepõlvkodu. Nüüd kuuleb Kindral, et haigla krunt on ära ostetud, asutust ootab ees sulgemine ja hoonet lammutamine. Uus omanik plaanib haigla asemele ehitada kaubanduskeskuse. Kruusvall kirjutab sellest, mis ikka ja igal pool toimub –

mõni maja laguneb, see lammutatakse ja asemele ehitatakse uus. Kõlama jääb nukker tõdemus, et miski maa peal pole püsiv. Vaid varesed haigla ümber on igavesed, nad lendasid seal juba Kindrali lapsepõlves ning lendavad nüüdki, mil maastik on tundmatuseni muutunud. Varesed võivad küll eemale lennata, ent saavad alati tagasi tulla ja tulevadki. See mõttekäik tuletab meelde Kruusvalli proosapala „Õhtuvalgus“, kus tegelane L. vaatleb taevast ning taipab, et „õhtuvalgus, mida ta jälgib täna, tuleb tagasi homme, see ei jätagi hüvasti /.../ õhtuvalgus on igavene, igavesti korduv“ (Kruusvall 2005: 122).

Kruusvalli tekstuaalsetes ruumides, kus aegamisi hävivad eluhooned on üheks näidendite lootusetu meelestatuse kujundajaks, võib helgust leida justnimelt looduses, selle igavikulisuses. Aleksander Eelmaa sõnutsi maalib Kruusvall oma remarktekstis looduspilte, mis otsekui peataksid aja ja jäädvustaksid hetke (Eelmaa, Tabor 2019). Looduspildid tasakaalustavad traagilisi süžeeikäike ning kinnitavad, et needki, nii nagu ka näiteks lume langemine, on elu pärisosaks. On tähelepanuväärne, et nii näidend „Kustutage kuuvalgus“ kui ka „Rabalinnu hõik“ lõppevad remarktekstis äramärgitud lumesajuga. Viimasena nimetatus mõjub lõpupilt eriti sümboolselt. Peategelane Moorits Piilberg, üks vanematekoju naasnud vendadest, on traagiliselt kombel hukkunud ning maha maetud, naabertalu perenaine Emma sündmusest ajendatult mõistuse kaotanud. Tegelased lahkuvad, niigi lagunenud talud jäetakse maha ning Kruusvall lõpetab näidendi remargiga:

„Pimeneb. Hakkab sadama hõredat laia lund. Helbed langevad rahulikult piinatud maale. Veelgi hiljem on juba päris pime, ainult tamm, noor tamm Mooritsa haua on valgustatud, muust ümbrusest eraldatud.“ (Kruusvall 2003: 144)

Nii lume langemine kui haua kohal kasvav noor tamm sisendavad rahu, puhastavad meele toimunud tragöödiast ning annavad lootust uueks alguseks. Kruusvalli maalitud lõpupilt annab mõista, et isegi kui kõik on kaotatud ning mingisugust lohutust pole paista, kasvab ikka kuskil mõni puu ja ajab oma juuri. Ka „Tasandikkude helinad“ pakub sarnast puhastava toimega lõpupilti. Näidendi süžeeikäik kulmineerub traagiliselt: peategelane Virginia on elanud läbi nurisünnituse, naabrinoormees Franz hukkunud traktoriõnnetuses ning tema kallim seepeale kirikutornist alla hüpanud. Siiski kinnitavad näidendi viimased repliigid Virginia, tema tädi Klava ja majulisena nende juures elava Vambola vahel looduse igavesust ning pakuvad seeläbi tröösti:

„VAMBOLA: Kas sulle ei tundu, Klava, see kell... seal kirikutornis justkui tiniseks tasakesi... tuul kiigutab seda ja tila puudutab kella külgesid õrnalt ning... tekibki niisugune heli.

Paus.

KLAVA: Ei, Vambola. See ei ole kellaheli. Niimoodi helisevad need tasandikud... siin ümberringi... Need hääled, mida sa kuuled – need on tasandikkude helinad. Need on igavesed. On ju tõsi, Virginia?

VIRGINIA (*katkestab töö*): Jah. On.

Näidendi lõpp“ (Kruusvall 2012: 1696)

Kruusvalli näidendite tegevusruumile on niisiis igiomane lakkamatu teisenemine ja järjekindel suubumine kaduvikku. Tahes-tahtmata kuuluvad need omadused meie maailma juurde, sedastab autor. Siiski tasakaalustab Kruusvall maise kaduvust ja kogu lootusetut häälestatust oma näidendites, rõhutades looduse igavikulisust: kõige häviva kõrval helisevad ikka tasandikud, lendavad varesed, kasvavad tammepuud ja ikka langeb valget lund.

2.2 Kuidas tegelased end ruumis tajuvad

Vaadeldgem lähemalt, kuidas Kruusvalli tegelased ise suhestuvad ruumiga, kuhu autor neid asetab. Enamasti on see ruum tegelastele koduks, nende elupaigaks. Oma artiklis „Eesti kirjanduse kadunud kodu“ uuris filosoof Leo Luks kodu kui inimese vahetu ruumilise ümbruse kujutamist eesti kirjanduse tuumtekstides. Ta sõnastas hüpoteesi, et meie kirjanduses avaldub kodu valdavalt puudevana, kadunud koduna. (Luks 2014: 730–731) Et ka Jaan Kruusvalli näidendites kordub kaotatud kodu motiiv, lähtub käesolev alapeatükk Luksi artiklis välja toodud tüpoloogias, kõrvutades seda Kruusvalli näidendisüžeedega.

Luksist lähtuvalt eeldab kodusus kaht komponenti: ruumilist elementi, see tähendab tuttavaid ja turvalisi paiku, ning intersubjektiivset elementi, mille all tuleb mõista tuttavaid inimesi, kodukaaslasi (Luks 2014: 732). Nii saab vaadelda ka Kruusvalli draamaloomingus kodususe puudumist kahes eritähenduses, kas püsiva elupaiga ja/või kodukaaslaste puudumises. „Võikõllase üü“ Gerhard oli kodutu, tema kodu oli nii ruumilisel kui intersubjektiivsel teljel hävinenud. Naasnud asumiselt, avastas ta, et naine on teise mehe juurde läinud ning talumaja mädanenud, kokku varisenud ja laiali veetud. Nüüd saabub Gerhard, töölisena ringi rändav

viiekümnnendates eluaastates mees, Leontiine tallu ning leiab seal enesele koha, kus kanda kinnitada; kodu, kus innukalt töötada. Kuid kodutundest lahutab Gerhardit intersubjektiivne element – Leontiine poolehoid. Majaperenaine jääb võõra ränduri vastu vaenuliseks. Gerhard ei tunne end talus oodatuna ning tunnistab seda ka Leontiinele:

„Minu sõbrad siin talus on koer ja hobune. Nema armastavad mind, on mulle truud... Nende peale võin ma alati kindel olla. Ja sinu ema suhtub minusse samuti hästi /.../ Ja talust ei lähe ma enam, kui Roosa... su ema... alles on...“ (Kruusvall 2003: 40)

Roosa näeb Gerhardis potentsiaalset taluperemeest ja hoiab tema poole. Pärast vana naise surma on Gerhard valmis talust lahkuma ja taas kodutuna maad mööda hulkuma, kuid siis veenab Leontiine ta ümber ja palub jääda. Ometi ei aita Leontiine edaspidinegi võõristav suhtumine mehesse kodutundel välja kujuneda.

Ka lühinäidendis „Kustutage kuuvalgus“ otsib peatuspaika kodutu viiekümnnendates eluaastates, vististi hiljaaegu vangist vabanenud mees, Arkaadi. Ta suundub mahajäetud asundusse, aga kohtub teel raudteevahiputkas elava naisega. Näidendi lõpuni jääb selgusetuks, mida otsib Arkaadi inimtühjast paigast, miks tahab ta just sinna minna. Siis aga tunnistab kodutu rändur naisele, et läheb asundusse, kuna on sinna kunagi matnud oma koera. Väärrib tähelepanu, et nii nagu Gerhardi puhul, rajaneb ka kogu Arkaadi kodutunne suhtele looma(de)ga.

Kuuekümnnendates eluaastates Vambola näidendist „Tasandikkude helinad“ on kaotanud kodu esmalt intersubjektiivsel ning seejärel juba ruumilisel tasandil. Tema armsam suri ravimatusse haigusesse ajal, mil Vambola asumisel oli. Kui mees tagasi kodumaale tuli ja juhtunust kuulis, viis kodukaaslase kaotamine ta alkoholismini. Täielikust allakäigust päästis teda kirikuõpetaja Hermann, kes pakkus Vambolale kodu, võttes mehe enda ja oma tütre Virginia koju majuliseks.

Tegeliku kodutuse, see tähendab elupaiga ja kodukaaslaste puudumise kõrval eristub Leo Luksi artiklist mitmeid võimalusi, kuidas on kodutust eesti kirjanduses kujutatud. Üks neist võimalustest, mis iseloomustab ka paljusid Kruusvalli tegelasi, on nimetatud kui äraigatsus. See tähendab, et inimesel on küll kodu, kuid ta tahab sellest eemalduda arvates, et võõrsil on etem. (Luks 2014: 738) Maainimesed näidendeis igatsevad sageli linna kolimist, lootes leida sealt paremat elu. Näiteks unistavad Virginia ja tema tädi Klava „Tasandikkude helinad“

uhke korteri soetamisest suurde linna. Seal saaksid nad käia kontsertidel ja kuulata elavat muusikat, mis on saanud ihaldusobjektiks tühjaks jäänud küla üksluises argipäevas.

Näidendi „Juba täna, juba homme“ tegelane Viuu on töötanud mitu aastat väikeses maakohas, tema enda sõnutsi „paigas, mida pole isegi maakaardil“ (Kruusvall 1989: 66). Nüüd on ta tulnud suurde linna õnne otsima. Ta loodab leida linnast ilusat ja huvitavat elu – sagedasi külalisi, alatasa kõlavat muusikat ja laulu, uudiseid ja klatšijutte –, kuid näidendi teine tegelane, linnas elav Tiit, on tõestuseks, et ka seda ihaldatud elu varjutab üksluisus. Kruusvall laseb tihtilugu oma tegelastel, kes kodupaigast ära igatsevad ning võõrsil parema elu arvavad olevat, pettuda. Nõnda tõdeb näidendis „Endine wunderkind“ nimategelase Rolfi ema, kes on poja varastel elukuudel hüljanud ning koos armukesega väikelinna tolmu jalgadelt pühkinud:

„Tahtsin vaid eemale siit kolkast. Sest siin oleks kustunud minu ilu, närbunud minu noorus... Jah. Kuigi noorus närbus ka mujal. Ma ajasin taga sinilindu. Ei saanud kätte.“ (Kruusvall 1983: 92)

Nagu näha, igatsevad tegelased kodunt eemale, kuid tihtilugu pole sealgi etem. Mitme näidendi tegelasi iseloomustab Leo Luksi tüpoloogias lähtudes valdava meeleoluna eksistentsiaalne kodutus – välistest põhjustest mittetulenev kodutunde püsiv tõrkumine (Luks 2014: 739). 1998. aastal kirjutatud näidend „Mälestused. Ainult ei tea millest“ koosneb kahe noore inimese – Mattiase ja Naima – napolisõnalistest dialoogidest, milles autor laseb minimaalsel määral ilmsiks tulla tegelaste minevikul ja omavahelistel suhetel. Nõnda mõjub noori valdav kodutunde puudumine otsekui eksistentsiaalne pidetus, nagu sõnastas Luks – „kodutus kodus“ (Luks 2014: 739). Tegelased on rahulolematud maailmaga, millesse on paisatud ja kus peavad viibima:

„NAIMA: Aga see, kes vaatab kaugusesse, on mõtteis... justkui koduteel.

MATTIAS: Iga tee ei vii koju. Ma ei teagi, kus on nüüd mu kodu.

NAIMA: Mina ka ei tea.

MATTIAS: Kodu on nagu lendav järv... kord siin, kord seal – aga kus, ei tea...“ (Kruusvall 2001: 185)

Niisiis, ruum, millesse Kruusvall oma tegelased asetab, ei rahulda neid. Ehkki tegemist on enamasti nende koduruumiga, ei tunne tegelased ennast seal koduselt. Mõnel puhul on kodusus seotud väliste põhjuste, näiteks kodukaaslastega – tegelaste omavaheliste suhetega –, kuid sageli mängib kodutunde väljakujunematuses osa tegelase isiklik eluhiak, eksistentsiaalne pidetus. See eluhiak leiab täpsemat lahtimõtestamist töö neljandas peatükis.

3. LUHTUVA ARMASTUSE MOTIIV

Mehe ja naise vaheline armastus on üks läbivaid teemasid Kruusvalli draamaloomingus. Enamikus näidendites on see armastus õnnetu ja autor määrab järjekindlalt oma tegelaste läheduselootusi luhtumisele. Armastuse süsteemne, näidendist näidendisse korduv luhtamine muutub Kruusvalli draamas esileküündivaks motiiviks ning leiab käesolevas peatükis lähemat käsitlust. Sellel luhtuva armastuse motiivil on oluline roll lootusetuse kui näidendis valitseva tonaalsuse väljakujundamisel. Puuduv või purunev armastus süvendab nimelt näidenditegelaste lootusetut eluhoiakut, see aga omakorda loob näidendi tonaalsust.

Mõistagi vormib just vastamata armastus tegelaste lohutat maailma. Ühepoolseid tundeid leidub Kruusvalli draamaloomingus arvukalt, mainitagu kasvõi Moorits Piilbergi näidendist „Rabalinnu hõik“. Luulelise hingega, venna Theodori sõnutsi alalõpmata armuv noormees kiindub esimesest silmapilgust oma vanemate tallu sõitnud väliseestlasesse, kuid ei pälvi naiselt terakestki loodetud tähelepanu. Aga niisamuti kui ühepoolsed tunded, on ka vastastikune armastus Kruusvalli näidendites lakkamatult luhtumisele määratud. Siinkohal on võimalik eristada kolme vastastikuse armastuse olemasolu variatsiooni.

Esimese puhul on armastus kahe inimese vahel olemas, aga tegevuskäigu jooksul oleme tunnistajaks selle purunemisele. Enamasti jäävad armastajad teineteisele kaugeks, nagu näidendis „Kõrberebase elu“, kus haiglas viibiva Kindrali telefonikõned abikaasaga väljendavad järkjärgulist armastuse jahtumist. Ent kui muud üle ei jää, välistab Kruusvall armastuse võidukäigu ja õnneliku lõpu, lastes ühel armastajatest hukkuda. Nõnda juhtub näidendis „Tasandikkude helinad“, kus provintsis elavale Franzile tuleb külla Helen, ajakirjanik pealinnast, sooviga hiljuti raamatu välja andnud noormehest päevalehte lugu kirjutada. Noored armuvad ja plaanivad abielluda, kuid siis hukkub Franz traktoriõnnetuses. Vastastikuse armastuse võidukäik tühistatakse.

Teises variatsioonis, mida näidendeis kohtame, on armastus kunagi olemas olnud, kuid näidendi tegevushetkeks juba kustunud ega realiseeru enam iial. Säärane süžeeikäik avaneb näidendis „Jõgi voolab“, kus Isa ja Ema tegelaskujud – kauaaegne abielupaar – on kaotanud kooselamise mõtte. Näidend algab nendevahelise dialoogiga ning väljendab Ema ilmset tüdimust aastaid kestnud kooselust:

„ISA (*istub ajalehed põlvedel*): Mul on täna sünnipäev.

EMA (*koristab ruumis*): On või?

ISA: Saan...

EMA: Kui vanaks?

ISA: Kuuekümmne kuue aastaseks.

EMA: A-ah! Mine eest ära! (*Pühib mehe ümbert põrandat.*) Sa oled siis juba päris vana! Ja mis oled sa selle kuuekümmne kuue eluaastaga saavutanud! Pensioni oled välja teeninud. Sada kümme rubla kuus. Mis! Ah! (*Istub.*) Või mis olen mina... sinu kõrval elades... elult kingituseks saanud. Mis! Ah!“ (Kruusvall 1986: 8)

Vaevalt et naine, kellel seljataga aastakümneid kooselu, unustas oma elukaaslase sünnipäeva, kuid kui tõepoolest sedasi tõlgendada, on seegi kõnekas märk. Teisel juhul saab suhestuda ema küsimustega kui tugevalt irooniliste repliikidega mehe suunas. Mühatuste ja ahhetuste taga võib täheldada tülpimust ja teravaid etteheiteid. Kunagi eksisteerinud armastus on jäädavalt kadunud ega naase.

Kolmas vastastikuse armastuse avaldumise variatsioon on Kruusvalli draamale vahest kõige omasem: on märgata armastuse potentsiaalset võimalikkust, kuid see ei realiseerugi. Kaks inimest küll armastavad teineteist, aga midagi ei juhtu nende vahel. Vaadelgem siinkohal näidendit „Mälestused. Ainult ei tea millest“, mille tegelased Mattias ja Naima on kaks noort, nagu autor sedastab, mitte üle 30-aastast inimest (Kruusvall 2001: 175). Muuseas, koos eelmainitud Franzu ja Heleniga „Tasandikkude helinaist“ on Mattias ja Naima üks väheseid noori armastajapaare Kruusvalli draamaloomingus. Milline on siis nende armastus? Mattias on sõitnud külla Naimale, nagu lugejale vihjatakse – surmavat haigust põdevale naisele, viimase maamajja metsa, kaugel inimasustusest. Autor ei tee peaaegu üldse teatavaks varasemaid sündmusi noorte elust. Seevastu saavad aimamisi tajutavaks nende vastastikused romantilised tundmused, aga kumbki ei kõnele oma tunnetest. Kruusvalli tegelastele omaselt lastakse üksteisel vaikida:

„MATTIAS: Ma tahtsin sulle juba ammu öelda – kuuled... Naima.

NAIMA: Kuulen. Ütle siis...

Oota! Kindlasti ütled midagi ebageeldivat.

Parem ära ütle. Ma tean sind.“ (Kruusvall 2001: 195)

Selles Mattiase pihtimuses võib näha potentsiaalset armastusavaldust, ometi ei lase Naima noormehe sõnadel kõlada. Vastastikune kiindumus näidendis tipneb üksnes põgusas embuses ja Naima suudluses Mattiase huultele. Ehkki oodatakse enamat, hoitakse tundeid vaos ning näidend lõppeb Mattiase lahkumisega Naima maakodust. Liiati, kuna naine on suremas, puuduks nende armastusel igal juhul tulevik.

Niisiis nähtub, et vastastikune armastus on kas kildudeks mõranenud juba enne näidendi tegevust, mõraneb tegevuse käigus või ei kujunegi millekski mõranevaks ning on sedaviisi määratud luhtuma. Kui küsida, miks ikkagi armastus Jaan Kruusvalli draamaloomingus järjekindlalt luhta läheb, tuleb eristada autori varaseid, 1970ndate ja 1980ndate vahetusel ning hiljem kirjutatud näidendeid.

Varastes näidendites esineb sagedasti luhtaläinud abielusid, millesse on kiilu löönud armukesed, sobivaks näiteks 1979. aastal trükitis avaldatud „Lammutamisele määratud maja“. Lühinäidendi fookusesse asetub naine, kes on väsinud oma abielust ning ihkab teistsugust elu. Soovides lahutust, ütleb ta oma mehele Antonile: „Sinuga on mu elu...kaotanud igasuguse mõtte“ (Kruusvall 1983: 106). Ometi viivitab naine lahutuse sisseandmisega ja ärgitab hoopis meest seda tegema, seetõttu võib aimata, et naise kiindumus abikaasasse pole siiski päris jahtunud. Tekib küsimus, miks tunneb ta ikkagi, et ei taha mehega enam koos elada. Võib-olla on põhjus just armukestes: juba näidendi esimestel lehekülgedel heidab naine abikaasale ette armukeste pidamist, hiljem jääb Anton ühe punapäise sekretäri naisele linnatänaval vahele.

Vaadeldes taas näidendit „Jõgi voolab“, mis jõudis teatripublikuni 1980. aastal, selgub, et sealgi varjutavad ema ja isa kauaaegset abielu isa Noeli endised armukesed. Näidendi mõlemas vaatuses külastavad 66-aastaseks saanud Noeli naised, kellega tal aastaid tagasi armusuhe oli, ema üksikud omaette ühmamised ja osatamised reedavad tema teadlikkust neist salasuhetest. Näidend kätkeb endas kaht Kruusvalli varastele näidenditele iseloomulikku joont: armastuse lühidus ja pealiskaudsus. Üks armukestest, Gudrun, külastab Noeli. Tal oli mehega armusuhe 16 aastat tagasi. Nende suhe kestis kolm nädalat. Sellest suhtest sündisid Gudrunile kaksikud, keda naine on üksi kasvatanud. Nüüd külastab ta meest ja tunnistab, et on selle kolm nädalat kestnud vana armastuse peale kõik see aeg mõelnud. Samasuguse, näitekirjaniku iroonilist hoiakut reetva ülestunnistuse teeb ka Noel, öeldes, et on 16 aastat iga päev Gudrunist mõelnud.

Armukeste pidamine kannab näidendis põlvkondlikku järjepidevust – seda tõestab Noeli 23-aastane tütar Tiina, kes kurdab isale, et mees Väino teda petab. Esimese vaatusel lõpus jätab Väino naise maha, ütleb, et on armunud ning leidnud inimese, kellega uut elu alustada. Ta elab seda uut elu kaks nädalat (niisamuti, nagu kestis ka Noeli suhe Gudruniga vaid mõne üksiku nädala) ning siis naaseb Väino Tiina juurde, palub andestust ja avaldab soovi, et naine ta tagasi võtaks. Väino nimelt taipas, et ei armasta ikkagi seda uut naist, vaid Tiinat. Viimane võtabki Väino tagasi ja kurdab, kui üksikuna on ta ennast kaks nädalat tundnud, kui palju kannatanud. Siiski mõjub see näidendi õnnelik lõpp ebaveenvalt. Pigem võib uskuda, et Väino, sarnaselt Noelile, leiab edaspidigi uusi suuri armastusi, kellega paar nädalat ühist elu jagada.

Ainuüksi nende süžeeikäikude tasandil hakkab tegelaste armastus mõjuma irooniliselt. Mõne jaoks kujuneb paarinädalasest suhtest kustumatu elu armastus, teine seevastu armub, armastab, elab paar nädalat koos ja siis mõistab, et ikkagi ei armasta. Tegelaste tundepehangud näivad liialdatud ja lähendavad näidendit melodraamale. Repliikides valitsev lihtsakoeline otseütlemine seab kahtluse alla autori empaatia oma tegelaste suhtes. Pigem võib aimata autori peenet ja varjatud pilget. Garmen Tabor leiab, et Kruusvalli draamaloomingu ootamatutes süžeeikäikudes on sageli tugev annus groteski, mis võtab kokku autori nägemuse parasjagu eksisteerivast maailmast ja inimsuhetest (Eelmaa, Tabor 2019). Autor kujutab oma varastes draamades lühiajalist ja pealiskaudset armastust, oma äärmuslikkuses arendab ta selle naeruväärseks jandiks. Kruusvall mõistab hukka amoraalset armastust ning näitlikustab sellise armastuse ainuvõimaliku saatuse – luhtamineku.

Iseäranis võimsalt avaldub autori irooniline suhe oma tegelaste armastusse 1981. aastal kirjutatud näidendis „Juba täna, juba homme“. Sealse tegevustiku moodustavad ühepoolsed armastusavaldused, kusjuures esmakohatumist ei lahuta armastuse avaldamisest enam paar nädalat, vaid paar päeva ja vahel isegi paar hetke. Näidend algab, kui Viiu saabub provintsist suurlinna. Ta peatub oma ülikooliaegse sõbranna ja tema mehe Tiidu kodus. Viiu on kohanud Tiitu aastaid tagasi sõbranna pulmas. Paar nädalat enne pulma on ta Tiiduga ühel peol ka sinasõprust joonud ja suudelnud. Nüüd, kui Viiu on sõbranna korterisse jõudnud ja Tiiduga kõneleb, saabub teade Tiidu abikaasa traagilisest surmast liiklusavariis. Pärast seda uudist ärkab Viius lootus leida endale värske lese näol elukaaslane ja ta teeb hetk tagasi surmauudisest kuulnud mehele vastavasisuliselt vihjeid.

Irooniliselt mõjub ka Irene-nimelise tegelase repliik: „Mina ei ole niisugune, kes ühe juurest teise juurde jookseb“ (Kruusvall 1989: 106). Ometi on ta Tiidu korterisse sattunud, järgnedes enda kallimale Jütsile, kes naise ära põlgas. Ärapõlatuna ja nukras meeleolus jääb Irene võõra mehe korterisse peatuma ning kolme päeva möödudes avaldab ta Tiidule juba armastust. „Juba täna, juba homme“ tegevus leiabki läbivalt aset Tiidu korteris. Tegelased tulevad ja lähevad, põlgavad vana kallimat ning avaldavad kergekäeliselt uuele armastust, järgmisel hetkel aga muudavad jälle meelt. Lõppematu tulekute-minekute nõiaring omandab farsi mõõtmed, kuid viimaks jääb ikka kõlama kõigi tegelaste üksildus ja armastuse puudumine.

Juba Kruusvalli esimese proosakogumiku ilmudes nähti kriitikas kirjaniku ühe peateemana nüüdisaegse inimese vahekorda eetikanormidega. Leiti, et Kruusvall eitab kõike madalat inimestes ja nende eluolus, taunib „tänapäeva inimese meeletut võidujooksu aina suurema heaolu pärast, ideaalide ja eetikanormide mahatallamist selles tormamises“ (Krusten 1974: 180). 1971. aastal, veel enne oma proosadebüüti, kirjutas Kruusvall artiklis „Sinkadi-vinkadi mõtteid kirjandusest“:

„Milles siis avalduvad eetikanormid? Suhtumises ligimesse, perekonda, loodusesse, rahvusesse ja tema traditsioonidesse. Kas peavad seda suhtumist saatma leplikkus ja tarkus või naudingute otsing?“ (Kruusvall 1971: 19)

Kaude, märksa vihjelisemalt poetatud eetiline seisukohavõtt jääb läbivalt saatma Jaan Kruusvalli edasist loomingut, nii on hiljem nimetatud teda kriitikas tagasihoidlikuks, mitte-pealetungivaks kõlbluseõpetajaks, kelle tekstides peitub hoiatus ja sõnum (Remsu 1990: 1694). Just autori varaste draamatekstidega tasubki suhestuda kui hoiatusega: kui inimene seab oma elumõtteks iseenese heaolu, hetkeliste naudingute otsimise ja kirgede rahuldamise, unustades sealjuures eetika, on tema armastus luhtumisele määratud. Mainitud näidendites on tegelaste armastus püsima ja pealiskaudne, Kruusvall ironiseerib sellise armastuse üle ja seab kahtluse alla selle tõsiseltvõetavuse.

Vaadelgem nüüd aga armastust Kruusvalli hilisemates, alates 1980ndate keskpaigast kirjutatud näidendites. On keeruline vastata, miks armastus neis luhtub. Neis pole enam sedavõrd kiireloomulisi ja siia-sinna käivaid tundetulvasid, pole armukesi. Autor on distantseerunud tegelastest ega tee tajutavaks irooniat nende armastuse aadressil. Õhus on vastastikune, püsiv ja sügav armastus, aga ometi on see määratud luhtuma.

1995. aastal kirjutatud „Hullumeelne professor, tema elukäik“ võtab vaatluse alla eaka, erakuna ääremaal elava endise professori Elmari ja temast pisut noorema, aeg-ajalt meest külastava linlase Elise armastuse. Kruusvall annab mõista, et nende vahel on kunagi ammu olnud romantiline läbikäimine, kuid nüüd pole nad palju aastaid teineteist näinud. Elise on paarkümmend aastat välismaal viibinud, Elmar veetnud kuus aastat vaimuhaiglas. Näidendi sündmustik rajaneb mehe ja naise kohtumistele paari aasta vältel. Kahe inimese lakooniliste repliikidest kumab läbi vastastikune hoolivus ja sümpaatia, mõnel hetkel tunnistab Elise otsesõnu, et armastab meest. Ometi märkab Elmar aeg-ajalt võõraid mehi, kes Elisele autoga järele tulevad ja ta linna sõidutavad. Vahest teeb see mehe armastuse osas skeptiliseks. Elmari ja Elise suhtlust võib vaadelda kui vastastikuste ootuste ja lootuste pingpongi, mille näitlikustamiseks piirdun kahe kõneka dialoogikatkega:

„ELISE: Sa ei küsi mult ka midagi...?

ELMAR: Mis ma ikka küsin...

ELISE: Sa ei imesta ka, et ma jälle siin käin ja olen...?

ELMAR: Eks elus ole imestatud küll.“ (Kruusvall 2001: 116)

See kohtumine toimub ajaliselt umbes keskpäeval. Napid repliigid väljendavad Elise ootust, et mees ilmutaks huvi tema käekäigu vastu, Elmar seevastu jääb apaatseks. Seitse raamatulehekülge hiljem, näidendi järgmises pildis, mis leiab näidendi aja järgi aset usutavasti sama päeva õhtul, tullakse jutuga tagasi Elmari küsimiste ja imestamiste juurde:

„ELMAR: Sa kasvatad ainult lilli.

ELISE: Ma ei kasvata neid. Nad kasvavad siin ise. Aias.

ELMAR: Miks sina ei... kasvata?

ELISE: Ma ei... julge...

ELMAR: Imelik.

ELISE: Nüüd imestad!

ELMAR: Ei.

ELISE: Ütlesid ju.

ELMAR: Ma ei pannud tähelegi. Ei! Ma ei imesta millegi üle...

ELISE: Mis muga seotud? See on siiski edusamm!

ELMAR: Edusamm!?

ELISE: Sa esitad juba küsimusi?

ELMAR: Kas oled tundnud puudust minu küsimustest?“ (Kruusvall 2001: 123)

Dialoogist selgub, et Elmar pole siiski sugugi ükskõikne Elise ja tema tegemiste vastu, kuid kui naine sellele osutab, väidab mees järjekindla jonnakusega vastupidist. Elmari viimane küsimus reedab hoopis mehe soovi pälvida Eliselt tähelepanu. Nõnda ootavadki kaks inimest näidendis vastastikku teineteiselt küsimusi, huvi ülesnäitamist, ülestunnistusi tunnete osas. Neid saamata pettutakse, sulgutakse ega vastata omakorda teises ärganud ootustele. Armastus luhtub tegelaste võimetuses seda vastastikku tunnistada ja aktsepteerida.

1985. aastal kirjutatud „Võikõllases üüs“ näeme taas kahe keskea ületanud inimese vastuolulist armastust; nagu kirjutas Mati Unt, armastust, mis on väljendatud sõnaosavusega inimeste keeles (Unt 2004: 622). Majuliseks võetud vagabundil Gerhardil tekib sümpaatia majaperenaise Leontiine vastu ning mees avaldab oma tundeid. Leontiine jääb Gerhardi suhtes külmaks, kuid kui mees tahab talust lahkuda, palub naine ühtäkki tungivalt tal jääda. Gerhard jääbki, aga Leontiine süda on endist viisi külm. Näidendi lõpus, kui juba voodihaigeks jäänud Gerhardit tuleb otsima mehe endine naine ning tahab teda enesega kaasa viia, astub Leontiine vahele ja ütleb, et Gerhardi kodu on siin, tema jääb siia. Kui eksnaine lahkub, ei tee Leontiine aga taas mehest välja. Naise külm suhe voodihaigesse mehesse mõjub koguni julmalt. Leontiine kiindumus jääb kiivalt peidetuks. Kaks inimest jätkavad oma eksistentsi, kus armastuse asemel domineerib hall argipäev.

Kummalist läbikäimist kohtame ka Kruusvalli 2005. aastal trükivalgust näinud lühinäidendis „Laterna all“. 17-aastane tütarlaps Diana vestleb talvisel hilisõhtul noormehe Kristuga. Nende vahel on vastastikune sümpaatia, nad koguni suudlevad lumesajus laterna all. Ent miskipärast on mõlemal tunne, et pärast tänast õhtut nad teineteist enam kunagi ei näe. Noored fantaseerivad oma peatsest võimalikust surmast. Mõistmatuks jääb, miks ärgitab tütarlaps Kristut kiiremini lahkuma, ehkki on ennist avaldanud oma romantilisi lootusi. Miks on noortel tunne, et viibimine hilisõhtul selle linna ainsa tänavalaterna all jääb nende viimaseks kohtumiseks. Kaks noort tahaksid teineteisega koos olla, aga jätavad hüvasti. Armastus näib luhtuvat, sest õiged sõnad jäävad välja ütlemata.

Järeldub, et Kruusvalli tegelastele on omane iga hinna eest oma tundeid peita ja salata. Õigus võib olla ka Mati Undil, kelle sõnutsi Kruusvalli tegelased ei oska oma tundeid adekvaatselt sõnastada, miks muidu kasutavad tegelased tunnete väljendamiseks sageli võõrast sõna, luuletusi või laule (Unt 2004: 623). Mõnikord ei oska tegelased armastust isegi ära tunda, arvab Garmen Tabor, viidates näidendile „Tasandikkude helinad“, sealse peategelase Virginia kummalisele läbikäimisele naabrinoormees Franzuga. Nende läheduses teeb Kruusvall

aimatavaks justkui midagi romantilist, kuid tegelased ise seda ei teadvustagi. (Eelmaa, Tabor 2019) On selge, et Kruusvalli hilisemates näidendites määrab armastuse luhtamineku eelkõige selle kiivas enesele hoidmine, olgu see siis teadlik või mitte. Neis näidendeis on tunded, kuid tunnetest ei räägita ning lõpuks ei juhtugi midagi.

4. LOOTUSETUSE MEELEVALLAS

Kruusvalli draamaloomingu pessimistliku tunnetuse peamiseks kujundajaks on näidendi tegelased. Lootusetus on neid valdavatele tunnetele ja mõtetele ühisnimetajaks. Alljärgnevalt vaatleme, millist rolli mängivad näidenditegelaste elus surm ja jumal ning kuidas tegelaste lootusetut eluhoiakut kirjeldada ja põhjendada.

4.1 Surma motiiv

Kruusvalli näidendite lahutamatuks osaks on tegelaste surm. Seda esineb pea kõigis näidendeis ja seetõttu saab surma käsitleda kui üht Kruusvalli draamaloomingu läbivat motiivi. Enamasti saabub surm näidendites ootamatult, olles sealjuures alati kohal, tegelasi varitsemas. Surma rohkus kujundab näidendite lootusetut tonaalsust. Miks on surm näidendite pärisosaks, millised on näidenditegelaste mõtted surmast ning kuidas ümberolijate lahkumine tegelasi mõjutab – neile küsimustele otsib käesolev alapeatükk vastuseid.

Kummastaval kombel on pealkirja „Kõrberebase elu“ kandev näidend üks Kruusvalli surmarohkemaid, kahevaatuseline draamatekst kätkeb endas hulganisti surmateateid. Õppustel toimunud lõhkeaineveoki plahvatuses hukuvad paljud ajateenijad, näidendi peategelane Kindral satub haiglasse. Tema olukord on kriitiline, arst ei anna mingitki lootust ellu jääda. Siiski elab Kindral operatsiooni üle. Saabub teade haigla peatsest sulgemisest. Järgmisel päeval sureb haigla arst operatsioonilaua taga. Kuna keegi ei oska operatsiooni jätkata, sureb ka aatomifüüsikust patsient. Kindralile helistab ka tema kunagine kooliõde Siiri, kelle alpinistist mees on poolteist kuud tagasi 7000 meetri kõrgusel mäestikus hukkunud. Pealegi on lisaks Kindralile haiglasse, küll ühte teise, sattunud ka peategelase sõber Sven. Peagi sureb temagi. „Kõrberebase elu“ lõpeb Kindrali enese elust lahkumisega.

Sellegipoolest ei mõju need surmateated näidendis kuigivõrd traagiliselt, kuna domineerib tegelaste melanhoolne ellusuhtumine. Sõber Sven tunnistab Kindralile, et on kaotanud elumõtte ega taha enam elada (Kruusvall s.a, a: 14). Kindral ise, kuuldes oma peatsest surmast, tunnistab arstile, et „pole surma ees kunagi hirmu tundnud, elu ees aga küll“ ning ka arst tõdeb seepeale: „Elu on palju hirmsam“ (Kruusvall s.a, a: 33). Kindrali naine nimetab ennast vanaks ja kulunud sügiseseks linnuks, kes ei jaksa enam lennata (Kruusvall s.a, a: 53).

Seega saab surm mitmele „Kõrberebase elu“ tegelasele pigem vabanemiseks elamise ahistavast koormast.

„Jõgi voolab“ lõpeb samuti surmaga. Isa Noelil hakkab halb ja ta laseb tütrele endale apteegist tablette tuua. Ometi sureb Noel enne, kui tütar rohtudega tagasi jõuab. Jällegi välistub sündmuse traagika. Isa surma pisendab peretütre Tiina leppimine andestust paluva abikaasa Väinoga ja perepoja Peetri soov tagasi saada oma pruut, kellega Väino paar nädalat koos elas. Armusuhete *deus ex machina* taustal muutub Isa surm „Jõgi voolab“ tegelaste jaoks justkui kõrvaliseks, koguni tähtsusetuks. Vaid Ema istub liikumatult, vaikib ning toob paaril korral, remargi järgi „omaette“, kuuldavale lause: „Jumal tänatud“ (Kruusvall 1986: 41–42). Kruusvallile on omane jätta surma potentsiaalne dramaatilisus välja arendamata ning sedasi ei omanda tegelase surm näidendis sündmuse kaalu (Epner 1996: 147).

Seevastu mitmes Kruusvalli näidendis mõjutab ligimese surm tegelasi märksa traagilisemalt. Kui „Rabalinnu hõigu“ Moorits Piilberg tankide all hukub, kaotab naabertalu perenaine Emma mõistuse ning peab noormeest oma haigeks lapsukeseks, kes soos külmetada sai. Hullunud naine toimetatakse linna haiglasse. „Tasandikkude helinais“ šokeeruvad tegelased, kuuldes Franzu hukkumisest traktori all. Edasine süžee käik meenutab Romeo ja Julia kurbloolist lõppu. Noormehe väljavalitu Helen ei suuda leppida armsama surmaga. Ta läheb kirikutorni, lööb seal Franzule hingekella ning hüppab seejärel tornist alla, järgnedes julialikul kombel oma kallimale. Kõlama jääb saatuse vastuseis noorte armastusele.

Heleni surm on ainus enesetapp Kruusvalli näidendis, ehkki suur osa autori tegelastest näivad suitsidaalsed. Nad on oma elukäiguga rahulolematud, kaotanud sihi ja mõtte elamiseks ning tunnevad end jõuetuna ängistava saatuse meelevaldas. Kuid enesetapuni jõuavad vaid mõned üksikud neist. Ka Elise näidendist „Hullumeelne professor, tema elukäik“ proovib elust lahkuda, juues mürki. Ta tunnistab Elmarile, et „elul pole enam mingit mõtet“ (Kruusvall 2001: 166).

Elmar toimetab naise haiglasse, kuid näidendi järgmises pildis selgub, et Elise jäi ellu ja hoopis Elmar on vahepeal ära surnud, kukkudes kalmistul ühe baltisaksa paruni hauakambrisse ja lämbudes pealevajanud rusude all. Mikk Mikiver on 1996. aasta raadiointervjuus juhtinud tähelepanu repliigile näidendis, mille järgi Elmar vajus läbi vana hauakambri pehkinud lae sügavale maa alla, avarasse hauakambrisse, mille olemasolu ei mäletanud enam ükski kohalikest elanikest. Ta kukkus sajanditetagusesse, ammu unustatud

kambrisse. Niisiis nimategelase, hullumeelse professori surm andis rahvale midagi olulist tagasi, tuletas meelde kunagi kaotatud. (Mikiver 1996) Ehkki surm näidendi lõpptulemusena mõjub traagiliselt ning luhtunud armastuslugu toetab lootusetuse narratiivi, toob Elmari surm ammu unustatu taasavastamisega kaasa midagi väga väärtuslikku. Surmast saab teejuht ellujäänutele.

Tähelepanu väärib ka tõik, et Elmar, linnaelust perifeeriasse pagenud mees, kes vastandub näidendis linnanaisele Elisele ning esindab seeläbi kokkukuuluvust maa ja loodusega, sureb kukkudes maa alla auku, vajudes maa sisse. Surmast kui kokkuskasvamisest maaga mõtleb ka ootamatu südamerikke kätte surev Noel näidendis „Jõgi voolab“:

„Tahaksin maetud saada kuhugi üksikule suursugusele mäekünkale /.../ Paika, mille kohta võiks öelda: siin mitte ei lõppenud inimese elutee, vaid siin see jätkub. Looduse keskel, looduse seaduste järgi.“ (Kruusvall 1986: 27)

Noel näeb surma kui ühtesulamist loodusega. Ta igatseb minna mööda kitsast salapärast teed metsa, nõnda et eemalseisjad näeksid, kuidas ta kaob ega ilmu enam kunagi lagedale (Kruusvall 1986: 27). See soov kaduda ja idee vahetust jätkumisest looduse rüpes lubab Noeli vaikset, ootamatut surma näidendi lõpus tõlgendada samuti kui pääsemist, nii nagu juba mainitud „Kõrberebase elu“ tegelaste puhul. Surmast kui pääseteest mõtleb ka näidendi „Mälestused. Ainult ei tea millest“ üks peategelane, noor, surmavat haigust põdev Naima. Ta ei karda surma, mõtleb sellest kui pääsemisest jumala juurde. Surm on Naima arusaamist mööda ühenduslülilik inimese ja jumala vahel. Noor naine tunnistab, et surm on ilus:

„Sest surm on loomulik asi. Kõige loomulikum asi. Elu ei ole loomulik asi, elu võib ka juhuslik olla, surm ei ole juhuslik, surm on absoluutne ja igavene. Alatine.“ (Kruusvall 2001: 189)

Nagu näeme, ei suhestu mitmed Kruusvalli surmale määratud tegelased elulõpuga sugugi traagiliselt, nad koguni poetiseerivad seda ning mõtlevad surmajärgsusest. Tihti toimib surm Kruusvalli tegelastele kui vabanemine eluraskustest. On näidendeid, milles tegelase surm omandab nii ülejäänud tegelaskonda kui üldist süžeeikäiku silmas pidades traagilise sündmuse kaalu. Samas leiame Kruusvalli draamaloomingust näiteid, kus surm ei kujune dramaatiliseks sündmuseks, vaid eksisteerib võrdväärselt kõrvuti kõigi teiste elusündmustega. Miks Kruusvalli näidendiilmas surm alatiseks kohalolijaks kujuneb, sellele küsimusele on kõige

täpsemini vastanud autor ise, kirjeldades inimesi ja maailma näidendis „Tasandikkude helinad“:

„On armsad inimesed – muidugi, minu arvates –, kes püüavad elada ausalt ja väärilt ... tuultele avatud väikeses kinnises maailmas, mis on tegelikult suur ja lõputu ning kurb ka, kus talvel tuiskab, tuuleilid kihutavad vilinal üle lagendike ja valged külmetunud põldpüüd vudivad seemneid otsides ühe rohutuusti juurest teise juurde, aga inimesed seal lagendike keskel, või ääres, seisatavad vahel akende all, vahivad välja, unistavad, meenutavad midagi, siis panevad mütsi pähe ja lähevad ... ja pärast tulevad tagasi ... aga kõik ei tule. Nagu päris elus.“ (Kruusvall s.a, b)

Eeltoodu ei jäta kahtlustki, et Jaan Kruusvall on oma draamaloomingus ehtne realist. Ta kirjutab elust ilustamata, sellisena, nagu see on, ning surm – elu lahutamatu osa, millega inimene tahes-tahtmata kokku puutub, kuulub sinna juurde. Surma motiivi Kruusvalli loomingu põhjendab paradoksaalne tõdemus: see on elu.

4.2 Jumalast hüljatud maailm

Jumal võrdsustub Kruusvalli draamas saatusega, kõrgema jõuga, mis juhib ja määrab inimese elu. Kui saatusest kõneldakse palju, siis konkreetsemalt jumalausust vaid mõnes üksikus näidendis. On ilmne, et Nõukogude okupatsiooni aegses Eestis kirjutatud ja avaldatud tekstides polnud võimalik ka religioossust rõhutada. See alapeatükk kätkeb endas Kruusvalli selgelt usklike tegelaste mõtteid jumalast ning religioosse maailma kujutamist autori näidendis, samas tuleb meele hoida, et rääkides jumalast, räägib tegelane samahästi kui saatusest.

Kruusvalli näidendite religioosses maailmas kordub mahajäetud kiriku ja laialiläinud koguduse motiiv. See avaldub juba ühes kirjaniku esimeses lühinäidendis „Haigla aed“. Üks sealsetest tegelastest, Jutta-Pia, on ennist mööda jalutanud oma kortermaja kõrval asuvast haiglast ning kohtunud ühe patsiendi, Apolloniga. Mõnekümne minuti pärast mees sureb ja palub medõel oma päevik Jutta-Piale anda. Apolloni päevikut lugedes leiab Jutta-Pia järgneva sissekande:

„Minu kodukülas oli kirik, mis oli ilma tornita ja mida pole üldse enam...Keegi ei palu seal jumalat. Aga jumal oli. Ma mäletan jumalat.“ (Kruusvall 1979: 46)

Unustatud ja hävinud kirikut Apolloni kodukülas võib ühes jumalakojaliste kadumisega vaadelda kui jumala kaotsimineku sümbolit. Sedasama sümbolit märkame ka näidendis „Hääled“, kus vana mees rändab koos noore tütarlapsena mööda maad. Nendegi kodukandis on kirikukogudus inimestest tühjaks valgunud ning vana mees – lahtilastud õpetaja – kannab hoolet viimase koguduseliikme eest. Kui tütarlaps õpetajalt küsib, kas jumal on olemas, vastab vana mees: „Ennemalt oli“ (Kruusvall 2005: 77). Näidendis „Tasandikkude helinad“ on pastoraadihoones elava Virginia isa, koguduseõpetaja Hermann, sõitnud Austraaliasse sugulaste juurde. Koduküla ja kogudus on inimestest tühjaks jäänud, jällegi laguneb kirikuhoone. Näikse, et kirikuga koos laguneb ka näidenditegelaste usk, jumal jääb neile kättesaamatuks, nii tunnistabki Virginia:

„Jumalalegi olen tahtnud ligemale pääseda...aga olen temast vaid kaugenenu. Mu sees on tema jaoks koht kogu aeg valmis, vaba olnud, aga tema...pole tulnud. Pole tahtnud tulla!“ (Kruusvall 2012: 1675)

Kruusvalli tegelased, kes kõnelevad jumalast, usuvad temasse nagu Virginiagi, kuid leiavad sealjuures, et jumal on neid hüljanud. Nõnda ütleb Moorits Piilberg näidendis „Rabalinnu hõik“, et ei saa palvetada, kuigi tahaks – jumal ei lase enesele ligi (Kruusvall 2003: 88). „Kõrberebase elus“ kurdab Kindrali sõber Sven, et jumal ei viitsi temaga tegeleda, heidab üksnes vahetevahel andestava pilgu, kui meeleheide ja appikarje juba liiga valjusti jumala kõrvu kostub (Kruusvall s.a, a: 47).

„Hullumeelse professori“ Elmar, kes mängib jumalateenistustel kahele-kolmele kirikulisele orelit, ütleb jumalast kõneldes nagu muuseas: „Ah, mis Jumalal sellest... mis ma siin all teen, pisikene inimene...“ (Kruusvall 2001: 129). Ta tunneb ennast liiga tühisena, et pälvida jumala tähelepanu. Nagu teame, surevad nii Moorits, Sven kui Elmar. Ka surmale määratud Naima näidendist „Mälestused. Ainult ei tea millest“ leiab, et jumal ei taha temaga tuttavaks saada, tal on muud tegemist ega jätku selleks tutvuseks veel aega, alles surm juhatab Naima jumalani (Kruusvall 2001: 188).

Kruusvalli tegelased on niisiis võimetud jumalaga kontakti saama. Kuid just usus võib peituda nende lootus, palsam valitsevale eluhoiakule – seda kinnitab Virginia tõdemus „Tasandikkude helinais“: „Ma ei usu enam millessegi. Uskuma peab, aga mina ei usu“ (Kruusvall 2012: 1673). Ehkki Virginia on usu kaotanud, teab ta, et see on inimesele hädavajalik. Repliik loob paralleeli Maša sõnadega Anton Tšehhovi näidendis „Kolm õde“: „Mulle tundub, et inimene

peab olema usklik või peab otsima usku, muidu on tema elu tühi, nii tühi“ (Tšehhov 1983: 199).

Aleksander Eelmaa näeb jumala kaotsiminekus-eemalolekus paralleeli Samuel Becketti näidendiga „Godot’d oodates“, mis on kirjutatud aastal 1949, kui selja taha oli jäänud kaks maailmasõda, tapetud oli sadu miljoneid inimesi. Tekib küsimus, kus on jumal. Kui ta oleks olemas, poleks saanud seda kõike juhtuda. Becketti näidendi tegelased ootavad kedagi Godot’d, keda võimegi tõlgendada kui jumalat. Nad ei tea, kus ta on ja kas ta üldse tuleb, nad ei oska teda otsida ega ära tunda. Ometi ei eita nad tema olemasolu. Beckett ja Kruusvalli ilmavaated ühtivad optimistlikus tõdemuses, et jumal siiski on, mis sellest, et inimene teda ei leia ja temaga kontakti ei saa. (Eelmaa, Tabor 2019). Kruusvalli tegelaste maailm on seega küll jumalast hüljatud, ent mitte jumalata.

4.3 Tegelaste eluhoiak

Mida oleme senini teada saanud Kruusvalli draamategelaste eluhoiakust? Niihästi linnas kui maal elavad tegelased tajuvad elu üksluisust ja tühisust (nt Tiit ja Viuu näidendis „Juba täna, juba homme“), mõned ihalevad mujale, kuid kui kodupaika vahetavad, taipavad, et sealgi pole parem (Rolfi ema Nora „Endises wunderkindis“). Tegelased on kaotanud elumõtte (Sven „Kõrberebase elus“), usk pakuks küll tröösti, kuid nad on võimetud jumalaga kontakti saama (Virginia „Tasandikkude helinais“). Valitseb rahulolematuse maailmaga, milles viibitakse (Naima ja Mattias näidendis „Mälestused. Ainult ei tea millest“).

Kruusvalli tegelasi ühendab kujutelm saatusest. Inimese elu näib neile kõrgemalt poolt ette määratud ning nad tunnevad jõuetust oma saatuse ees (vt nt Kruusvall 1979: 45; Kruusvall s.a, a: 46). Näidendeis kordub tajumus paigalseisvast inimesest, kellest elu läheb mööda, nõnda tunnistab Tiit näidendis „Juba täna, juba homme“: „Kahjuks tundub inimesele kogu aeg, et elu on ees. Tegelikult on elu möödas“ (Kruusvall 1989: 81). Ühes oma proosapalas on Kruusvall, küll fiktiivse tegelaskuju mõtete kaudu, tabavalt kirjeldanud, kuidas tajuvad tema näidenditegelased elu möödumist:

„Elu möödub. /.../ Kuigi inimene elab ise ja mitte keegi ei ela tema eest, jääb inimesele ikkagi mulje, et elu temast möödub. /.../ Ainult elu ei möödu nii, et kihutab inimesest ette, nagu need

masinad siin maanteel, vaid vastupidi. Elu tuleb inimesele vastu ja möödub temast, et jääda talle selja taha.“ (Kruusvall 1973: 105)

Miks on Kruusvalli tegelaste ellusuhtumine sedavõrd lootusetu? Mõistagi kujundab luhtaläinud armuelu mitmete maailmapilti (Naine „Lammutamisele määratud majas“). Ent vaadeldes ka inimsuheteid laiemalt, näiteks pere- või sõpruskonnas, tuleb Kruusvalli tegelaste eluhoiaku kujunemises rõhutada märksõna „üksildus“. Kruusvalli näidendite tegelased on enamasti üksildased inimesed. Isegi kui nad viibivad koos lähedastega, pole nad võimelised teise inimeseni, ligimeseni jõudma. Nii ütleb näidendis „Rabalinnu hõik“ üks vend teisele:

„MOORITS: Raske on mul sinuga, vend.

THEODOR: Oleme erinevad inimesed, sellepärast.

MOORITS: Midagi on nagu meie vahel. Ei jõua üksteiseni, südameni.

THEODOR: Jah.

MOORITS: Ei jõua Jumalanigi, mis siis veel rääkida teisest inimesest.“ (Kruusvall 2003: 102)

Miski saladuslik, tegelaste jaoks sõnastamatu, lahutab neid teineteisest. Nad lepivad selle teadmisega ega proovigi teiseni jõuda. Üksildus näib Kruusvalli tegelastele midagi saatuslikku ja muutmatut, see kuulub inimeseks olemise juurde. „Hullumeelse professori“ Elise ütleb koguni, et kardab teisi inimesi: „Nad haavavad mind. Riivavad – tõukavad, lükkavad. Ma ei usu kellessegi“ (Kruusvall 2001: 135). Naises kõneleb umbusk, vististi valusatel minevikumälestustel rajanev suutmatus inimesi usaldada. Kuid ka ligimeseta olek ei rahulda teda, seepärast ta külastab Elmarit, teist üksiklast, ning püüab leida mehe juurest lähedust. Inimese üksilduse arendab Kruusvall näidendis „Haigla aed“ koguni absurdsuseni, kui sealne tegelane Jutta-Pia loeb sissekannet haiglapatsient Apolloni päevikust: „Ma olen üksi... üksi kogu maailmas. Ainult medõde lööb mulle ligi, tema nimi on Liisa“ (Kruusvall 1979: 46). Nähtub iseäralik vastukäivus, et kuigi Kruusvalli tegelane pole üksi, tema kõrval on ligimene, ei suudeta temani jõuda või teda märgata ning tuntakse end ikka üksikuna.

Lootusetut maailmanägemist tingivad paljuski tegelasi kammitsevad mälestused. Mitmes näidendis kordub mõte minevikus tehtud (või tegemata jäetud) tegudest, õlgadel lasuvast patukoormast kui inimese kannatuste allikast. Nii kaebavad kaks tegelast „Haigla aias“ – Jutta-Pia abikaasa Stefan ja äsjanimetatud Apolloni –, et ei taha enam elada. Mõlemat ühendab painav süütegu. Nad on minevikus inimese auto alla ajanud, siis sündmuskohalt põgenenud ja juhtunu maha vaikinud. Nüüd halvab tehtu nende elutahte. Kui näidendis „Hääled“ küsib noor tütarlaps vanalt koguduse õpetajalt, mis paneb inimesi kannatama, vastab

mees paljuütlevalt: „Eks ikka patt“ (Kruusvall 2005: 73). „Inimene on alaliselt mineviku kütkeis,“ tunnistab armukestega patustanud Isa näidendis „Jõgi voolab“ (Kruusvall 1986: 35).

Rahulolematus minevikuga tekitab arusaama, et ka tulevikult pole midagi loota, ees ootab üksnes tühine hall elu. „Endise wunderkindi“ alkohoolikust isa Hans-Voldemar on loobunud unistamisest, sest teab, et unistused ei täitu (Kruusvall 1983: 91). Justnimelt täitumatutes või teostamata jäänud unistustes võib näha üht olulist lootusetu eluhoiaku põhjustajat. Veendumus, et unistused ei täitu, saadab nii vanemaealisi kui kummalisel kombel ka Kruusvalli noori näidenditegelasi. Mis on muutnud verinoore inimese skeptiliseks tuleviku osas, sellele küsimusele pakuvad vihjamisi selgitust 16-aastase Liilia mõtted näidendist „Haigla aed“:

„Lapsest saadik on mind õpetatud: kui raske on – pea vastu, ära heida meelt, ole optimist, kõik läheb mööda, varsti on jälle hästi, ole tubli, veel veidi...veel veidi, talv lõpeb, tuleb kevad; kui kaua sajab – pole viga midagi, varsti tuleb päike välja. Varsti saad kooli läbi, elu hakkab alles peale, kõik on alles ees, kõik on alles ees! Kus?! Millal...on algus, kus kõik hästi hakkab minema!? Mille nimel – „ärge heitke meelt“??“ (Kruusvall 1979: 49)

Liiliat, nagu mitmeid teisi Kruusvalli tegelasi, on kasvatatud üles teadmise, et elu käib aina tõusurada, et paremad päevad on alles ees. Kui aga need paremad päevad tulemata jäävad või üha viibivad, pettutakse. Ühel hetkel taipavad tegelased, et nende elu haripunkt on möödas ja enam pole midagi oodata. Niisiis pole Kruusvalli tegelastel põhjust süüdistada mitte ülekohtust saatust, vaid ootusi ja lootusi, millega on neid lapsepõlves hellitatud. Seda mõttekäiku on väljendanud ka Joel Sang, kirjutades „Endisest wunderkindist“. Kunagine imelaps ja nüüdne alkohoolik, 23-aastane Rolf, põeb oma lootuste luhtumist. Teda on lapsepõlves saatnud täiskasvanute liialdatud tähelepanu ja imetus. Kui see hiljem kadus ning Rolf oma keskpärasust pidi tunnistama, tundis ta end alatult petetuna, kibestus ja käis alla. (Sang 1983: 7) Seega võib lootusetu eluhoiaku ühe lähtekohana näha mentaliteeti, millega tegelasi üles on kasvatatud, iseenese või teiste poolt kõrgele seatud ootusi, milles pettutakse.

Siiski tuleb Kruusvalli staatilistes tegelastes, kes kirjaniku sõnutsi „ei soovi areneda, liikuda“ (Kruusvall 1994: 416), näha paradoksi. Nad on jõudnud veendumusele, et unistused ei täitu, ning kannatavad selle teadmise all, ent pole ka tegutsenud unistuste täitumise nimel. Nad on esimese tagasilöögi saabudes loobunud tegutsemisest ning lepivad rutiinse olevikuga, arvates, et midagi pole võimalik muuta. Kruusvall võrdleb „Endise wunderkindi“ remarktekstis alkohoolikuist isa ja poega vabakäiguvangidega:

„Nad on harjunud käima oma tuttavaid sissetallatud radu mööda, vaevalt teadlikud sellest, mis mujal toimub, ja nad ei huvitugi sellest. Kui nad sellest huvituksid, siis võiks toimuda nihe nende teadvuses; uued arusaamad lõhuksid rahu ja tasakaalu nende hinges; maailm oleks nende ees lahti ja nad saaksid i s e v a l i d a e n d a l e t e e (Minu sõrendus. – J.V.), mida mööda mina avastamata aladele. Kuid vaevalt võiks nende teadvuses selline pööre toimuda, sest see lõhuks kõik senised ettekujutused elust.“ (Kruusvall 1983: 88)

Võimalus valida ise endale tee viitab otseselt eksistentsialistliku mõttevoolu ühele põhiteesile ja lubab tõlgendada Jaan Kruusvalli läbi eksistentsialismi prisma. Seda ning veel mõningaid tõlgendusvõimalusi, mis tasakaalustavad lootusetust Kruusvalli draamaloomingus, avab järgnev peatükk.

5. TÕLGENDUSVÕIMALUSI LOOTUSETUSE TASAKAALUSTAMISEKS

See peatükk kombineerib Kruusvalli näidendite tõlgendusvõimalusi, mida on varasemalt retseptsioonis ära märgitud, siinkirjutaja subjektiivse käsitlusega, mille aluseks Kruusvalli draamalooming ja esseistikas avaldatud seisukohad. Madis Kolk on põhjendanud pessimismi olemasolu Jaan Kruusvalli näidendites kirjaniku sooviga öelda välja, mille pärast ta südant valutab (Kolk 2013). Niisiis tuleb näidendite lootusetus häälestuses näha osutust millelegi, leida tasakaalustusvõimalust kirjaniku seisukohtades inimese ja tema elu kohta.

Kruusvalli teoste retseptsioonis on viidatud tema loomingu seotusele eksistentsialistliku ja budistliku mõtteviisiga. Järgnevalt avab peatükk põgusalt vastavaid tõlgendusvõimalusi, toetudes teemakohasele sekundaarkirjandusele, ning uurib, missugust lootusetust tasakaalustavat sõnumit pakuvad Kruusvalli tekstid nimetatud mõttevoolude taustal. Seejärel käsitleb käesolev peatükk üht näidendeis korduvat Kruusvalli optimistlikku ideaali ning viimaks osutab tema draamaloomingu helgusele, lähtudes näidendite poeetikast.

Mis annab alust siduda Kruusvalli draamat eksistentsialismiga? Pidagem mees siinse töö esimeses peatükis mainitud: Kruusvalli kirjanduslikuks eeskujuks oli Franz Kafka. Just Kafkat võib nimetada aga eksistentsialistliku ilukirjanduse üheks esindajaks (Tirol 2009a: 313). Ühtlasi debüteeris Jaan Kruusvall koos põlvkonnaga, kes oli mõjutatud eksistentsialistlikust filosoofiast ja absurdikirjandusest. Usutavasti oli noor autor nende mõttevooludega tuttav. Irina Belobrovtseva on näinud eksistentsialismi mõju Kruusvalli proosas (vt Belobrovtseva 1990), selle mõju draamas pole aga käsitletud. Kui seostada Kruusvalli näidendeid eksistentsialismiga, siis küllap kõige etemini prantsuse filosoofi Jean-Paul Sartre'i mõtetega vabadusest ja valikust.

„Inimene pole midagi muud kui see, kelleks ta end teeb,“ on Sartre sõnastanud eksistentsialismi esmase põhimõtte. Inimesel on valikuvabadus, ta saab valida, kes ta olla tahab ning tegutseda selle nimel, „isegi kui Jumal oleks olemas, ei muudaks see midagi“. (Sartre 2007: 24–25, 66) Kruusvalli tegelased aga, nagu näeme, elavad teadmise, et on võimatu ja hilja muuta ennast või iseenese elu – nii tõdeb Virginia „Tasandike helinais“:

„Küll ma ikka olen halb inimene. Olen? Aga niisugusena olen ma kord juba ilma sündinud. Seda on võimatu heaks teha, muuta...” (Kruusvall 2012: 1675).

Tegelaste arusaam saatusest, inimese elukäigu ja olemuse ettemääratusest seob Kruusvalli taas Beckett'i näidendiga „Godot'd oodates“. Ka seda on tõlgendatud kui lugu „inimese jõuetusest ja viletsusest, mida püütakse leevendada pettelootusega mingile väljastpoolt tulevale abile“ (Nikiforova 1971: 148). Kruusvalli tegelastele näib, et saatuse või jumal on nende vastu ülekohtune ega soosi neid, kuid autor laseb lugejal aimata, et justnimelt tegelastel endil on võimalus oma juurdunud ellusuhtumist ja viletsat eluolu muuta, mitte jääda lootma heldele saatusele või jumalale. Tema tegelaskujud elavad aga Sartre'i filosoofiast lähtudes eksikujutelmas, et inimesel pole valikut, tuleb leppida oma saatusega. Nad lepivadki, olgu siinkohal näiteks vabakäiguvangidega võrreldud isa ja poeg „Endises wunderkindis“ või „Rabalinnu hõigu“ Moorits Piilberg, kes ei leia oma vennaga lähedust ning usub, et nii see ongi määratud.

Ehkki Sartre on esile tõstnud eksistentsialismi positiivset sõnumit valikuvabadusest, pidas ta seda ühtaegu ka absurdseks, kuna inimesel pole võimalust jätta valimata. Ka igast mittevalikust saab valik. (Tirol 2009b: 347–348) See hoiak läbib ühtlasi Kruusvalli draamaloomingut, kus mitmed tegelased kannatavad justnimelt selle maailma reegli, pealesunnitud valikuvabaduse käes. „Oh, kuis saaksin ma ajast välja astuda, vaadelda aega kõrvalt...” ütleb Kindral „Kõrberebase elus“ (Kruusvall s.a, a: 77). Ta igatseb teistsugust maailma. Nõnda seostub Kruusvall ka absurdi mõistega, mida Albert Camus on defineerinud kui elamise juurde kuuluvat tunnet, mis võrsub vastuolust inimese igatsuste ning maailma vahel (Tirol 2009a: 314). Kruusvalli tegelasi võib niisiis seostada eksistentsialistliku ja absurdistliku mõtteviisiga, kuid samas on nad ambivalentsed, mitmeti tõlgendatavad. Nimetatud mõtteviisidele vastukaaluks leidub Kruusvalli näidendites ka budistliku alatooniga mõtisklusi:

„Ma arvan – suurim tarkus on võtta elu nii, nagu ta on. Tung...muuta seda elu – teebski rahulolematuks, tigeaks. Aga seda elu pole vaja muuta, jõuga murda. See muutub isegi, on pidevas muutumises, voolamises...Sellepärast pole vajagi midagi otsida. Kõik on juba olemas, koha peal, siin. Ja on alati olnud.“ (Kruusvall 2005: 64)

Nii ütleb tundmatu kõneleja näidendis „Hääled“. Jan Kaus on seda mõttekäiku tsiteerides täheldanud, et eksistentsialistlik mõtteviis käib Kruusvalli loomingu kõrvalt budistliku meelsusega (Kaus 2005). Hommikumaalikku hõngu on märkinud ka Mihkel Mutt (vt Mutt

1977: 337) ning Jaan Tooming, kes on nimetanud näidendit „Jõgi voolab“ zen-budismi mõjudega lüürilis-salapäraseks draamatekstiks (Tooming 2011: 50).

Garmen Tabor peab Kruusvalli näidendite otsest seost hommikumaise ja konkreetsemalt budistliku mõtteviisiga sõnastamatuks. Hommikumaist hõngu on Tabori sõnutsi lihtsam näitlejana mängida ja lavaatmosfääris luua kui sõnades kirjeldada. (Eelmaa, Tabor 2019) Kruusvalli draamaloomingus leidub hulgaliselt repliike ja remarke, kujundeid ja looduspilte (vt nt ptk 2.1), mida võib tõlgendada oriendi vaimsete õpetuste kaudu; kõik need osutavad ja ärgitavad võimust võtva lootusetuse, tegelaste eksistentsiaalse kriisi taustal meelerahule.

Mis aitaks Kruusvalli tegelastel meelerahuni jõuda? Mis võiks olla autori arvates nende elumõtteks; lootuseks, mis õigustaks või põhjendaks tegelaste eksistentsi? Mitmest näidendist jääb ühe võimaliku elumõttena kõlama töötegemine, nii ütleb vana koguduse õpetaja „Häältes“: „On vaja palehigis teha tööd, luua ja külvata, vaatamata kannatustele“ (Kruusvall 2005: 73). „Tasandikkude helinais“ lükkab Franz talvisel surnuaial lumest lahti radu, kus keegi enam ammu ei käi. Kui Virginia temalt küsib, kes seda teha käskis, vastab noormees talle: „Ei keegi. Vaja...lihtsalt“ (Kruusvall 2012: 1677).

„Tasandike helinate“ lavastuses Virginiat kehastanud Garmen Tabori sõnutsi on töötegemine Kruusvalli loomingus hädavajalik elu osa; füüsilises tegevuses, tööliigutustes peitub rutiin, mis aitab edasi elada isegi kõige kaelamurdvama hetkedel (Eelmaa, Tabor 2019). Nõnda on sõnastanud ka Kruusvall ise: „Töö- ja maa-armastus annab, tee, mis tahad, inimese elule mõtte“ (Kruusvall 1971: 19). Näidendi „Tasandikkude helinad“ traagilist lõppu saadabki tööine meeleolu. Noor armastajapaar Franz ja Helen on surnud. Kolm tegelast töötavad vaikides ja püüavad toibuda möödunust. Vambola vestab puulusikat, tädi Klava koob kampsunit ja Virginia süveneb paberitesse:

„VAMBOLA: Franz...!

VIRGINIA: Jah. Aga olge nüüd wait veidikene, Klava ja Vambola. Mul vaja tööd teha. Olen nüüd küll poole kohaga raamatupidaja põllumajandusühistus, aga ikka on nii palju tööd, et pean kojugi kaasa võtma!

Paus.

VAMBOLA: Helen...!

KLAVA (*näpp suul*): Tsss!

Paus.“ (Kruusvall 2012: 1695 – 1696)

Pause on Jaan Kruusvalli näidendeis arvukalt. Tekstide kirja pilti ja ülesehitust nimetab Aleksander Eelmaa muusikaliseks ning näeb selles muusikalisuses üht helgusmomenti, üht lootusetuse tasakaalustajat. Hilises eas kirjutas Kruusvall aina enam muusikaliselt ning muusika on kõige parem viis väljendamaks sõnastamatut. (Eelmaa, Tabor 2019) Näidendite sageli minoorset süžeeikäiku ja tegelaskonda täiendab mažoorse kõlaga just Kruusvalli tekstide iseäralik poeetika – lühikesed ja täpsed repliigid sünteesitud pauside, vaikusega. Ehkki näidenditegelaste maailmapildis valitseb lootusetus ning maise kaduvus omandab kirjaniku draamaloomingus eleegilise tooni, võib lohutust ja lootust tihtilugu pakkuda just miski tundmatu, igavesti tagaotsitav, see, mis peitub Kruusvalli kolmepunktilistes mõttekatkestustes ja alalõpmatutes vaikushetkedes.

Kokkuvõte

Jaan Kruusvall oli eesti näitekirjanik ja prosaist, 19 draamateksti autor. Ta tuli kirjandusse lühiproosaga 1970ndate alguses, kujutades kummalisi ja juhuslikke eluepisooide, mille keskmes üksildased inimesed ja nende maailmanägemus. 1980ndatel kujunes Kruusvall jõuliselt ühiskondlikuks kirjanikuks, kes kaardistas eesti rahva saatust ning tõstis esile rahva kokkukuuluvustunnet. Pärast taasiseseisvumist naasis kirjanik varem käsitletud temaatika juurde ning arendas talle omase minimalismi nii proosas kui draamas täiuseni. Kuulsamate näidendite – „Pilvede värvid“ ja „Vaikuse vallamaja“ – asemel tõstab siinne töö esile kirjaniku vähemtuntud draamasid ning annab neist ammendava ülevaate, lähtudes märksõnast „lootusetus“.

Nagu proosa, keskendub ka Kruusvalli draamalooming pealtnäha elu nukrama poole kirjeldamisele. Lootusetus avaldub selles kahel tasandil: näidendite tegevusruumide ja tegelaskujude kaudu. Tegevusruumid, maailmad Kruusvalli näidendites on rõhutatult ajutised. Sagedased surmad, elupaikade ja –hoonete mahajätmine ning hävimine kujundavad näidendite lootusetut üldilmet ning väljendavad elegilist tõdemust, et iga hetk kaob siit maailmast midagi, mida pole võimalik enam iial tagasi saada.

Tegelased selles maailmas tunnevad end võõrana ja on rahulolematud. Nende lootusetu ellusuhtumine on näidendite üldilme peamine kujundaja. Kruusvalli tegelasi iseloomustab üksildus, elumõtte kaotamine ja suutmatus armastada või armastatuga kontakti saada. Neid rõhuvad täitumatud unistused. Minevikumälestused ei paku tuge ja argipäeva üksluisus on neid ära tüüdanud. Kruusvalli tegelased peavad ennast ülekohtuse saatuse ohvriteks. Mitmed tegelased usuvad küll jumalasse, kuid ei saa temaga kontakti ja vaevlevad seepärast.

Lootusetuses, mida Kruusvalli näidendid endas kätkevad, saab näha järgnevat eesmärki: see võimaldab autoril edastada oma nägemust sellest, milline on inimene ja maailm tema ümber ning millised need võiksid olla. Pessimismi kalduvate süžeeikäikude, tegelaste ja elupiltide kaudu saab Kruusvall lugejat hoiatada, jagada oma ideesid ning osutada sellele, mida peab oluliseks.

Näiteks, mitmes näidendis võib märgata autori iroonilist hoiakut oma tegelaskujude suhtes. Ta kujutab groteskselt nende eluviisi, mõistes nõnda selle eluviisi hukka. Need tegelaskujud on

tõestuseks, et kui inimene seab oma elumõtteks naudingute otsimise ja isikliku heaolu, langeb ta varem või hiljem lootusetu eluhoiaku kätte. Selline elumõte nimelt on autori hinnangul väär. Inimese üht võimalikku elumõtet näeb Kruusvall töötegemises. Töö kaudu saab inimene end selles maailmas kehtestada, õigustada oma olemasolu ning ühtlasi aitab töötegemine ületada elus ettejuhtuvaid emotsionaalselt keerulisi hetki.

Kruusvalli näidendites saab täheldada ka eksistentsialistlikust mõttevoolust lähtuvat arusaama, et inimese loomus ja elukäik pole ette määratud jumala või saatuse poolt. Tuleb teadvustada võimalust valida ise oma ellusuhtumist ja võimalust muuta oma käitumist. Samas on võimalus valida ühtaegu ka kohustus valida ning sellega tuleb leppida. Tuleb leppida sellega, mida inimene ei saa muuta, näiteks kõige maise kaduvusega. Tung muuta muutmatut teeb inimese rahulolematuks. Kruusvalli näidendite budistliku allusioonina on aga inimese eesmärk püüelda meelerahu poole.

Lisaks nendele ideedele tasakaalustab näidenditeksides valitsevat lootusetust Kruusvalli tundlik sõnakasutus ja kujundikeel. Looduspildid, mida Kruusvalli draamalooming endas sisaldab, trööstivad lugejat näidendites kujutatud elutraagikast ning seavad kõige ajaliku kõrval fookusesse looduse igavikulisuse. Helgus peitub üksiti ka Jaan Kruusvalli näidendite ülesehituses, mida on arvukate pauside ja täpsete repliikide sünteesi tõttu võrreldud muusikaga. Tekstide muusikaline komponeeritus tasakaalustab lootusetust, ühendab minoorse mažoorsega.

Lootusetus on üks märksõna, millega Jaan Kruusvalli näidendeid iseloomustada, kuid siinne bakalaureusetöö tõestas ühtlasi, et näidendite pessimistlik üldilme on autori ideede edasiandmise teenistuses ning Kruusvallile iseäralik stiil pakub siiski helgust. Bakalaureusetöö ei pretendeeri Kruusvalli draamaloomingu tõlgendusvõimaluste (nt budistlike ja eksistentsialistlike allusioonide) täielikule lahtimõtestamisele, vaid viitab võimalikele suundadele, mis tasakaalustavad teostes valitsevat lootusetust. Kõik nimetatud tõlgendusvõimalused väärivad aga edaspidist eraldiseisvat käsitlemist.

Kasutatud allikad

KRUUSVALLI ILUKIRJANDUSLIK LOOMING

- Kruusvall, Jaan 1973. Armastuse esimene pool. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruusvall, Jaan 1979. Haigla aed. – Meie Repertuaar, nr 4, Tallinn: Eesti Raamat, lk 43–53.
- Kruusvall, Jaan 1983. Katkendeid elust. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruusvall, Jaan 1986. Jõgi voolab. Pilvede värvid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruusvall, Jaan 1989. Vaikuse vallamaja. Juba täna, juba homme. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruusvall, Jaan [1990]. Sild. Käsikiri Eesti Teatri Agentuurist.
- Kruusvall, Jaan 2001. Olen öösse eksind karjus: tekste 1990-ndaist. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kruusvall, Jaan 2003. Rabalinnu hõik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kruusvall, Jaan 2005. Õhtuvalgus: ühe- ja kahekõned. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kruusvall, Jaan 2012. Tasandikkude helinad. – Looming, nr 12, lk 1663–1696.
- Kruusvall, Jaan s.a, a. Kõrberebase elu. Käsikiri Eesti Teatri Agentuurist.

SEKUNDAARALLIKAD

- Belobrovtseva, Irina 1990. Jaan Kruusvall oma ajas ja ruumis. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 736–738.
- Eelmaa, Aleksander, Garmen Tabor 2019. Intervjuu. 15.04.
- Epner, Luule 1996. Aja jõel. Jaan Kruusvalli dramaturgia piirjooni. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 145–155.
- Epner, Luule 2001. Realismist modernismini. – Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, lk 486–488.
- Epner, Luule 2010. Rändajad ja paigalised. Tähelepanekuid Jaan Kruusvalli loomingust. – Looming, nr 12, lk 1711–1724.
- Haug, Toomas 2010. Puhas kirjanik, tema elukäik. – Looming, nr 12, lk 1725–1738.
- Kaus, Jan 2005. Jaan Kruusvall teatamas: teatada pole mul midagi. – Eesti Päevaleht, 9.09. <https://epl.delfi.ee/kultuur/jan-kaus-jaan-kruusvall-teatamas-teatada-pole-mul-midagi?id=51018894> (Vaadatud 20.05.2019.)
- Kolk, Madis 2013. Kohustuslik kirjandus. Madis Kolk ja Jaan Kruusvall. – ERR arhiiv. <https://arhiiv.err.ee/vaata/kohustuslik-kirjandus-madis-kolk-ja-jaan-kruusvall> (Vaadatud 20.05.2019)

- Kruusvall, Jaan 1971. Sinkadi-vinkadi mõtteid kirjandusest. – Noorus, nr 2, lk 18–20.
- Kruusvall, Jaan 1994. Väljamõeldud tegelased...ja sina ise. – Looming, nr 3, lk 416–418.
- Kruusvall, Jaan s.a, b. Mõtted näidendist „Tasandikkude helinad“. – Garmen Tabori eravalduses.
- Krusten, Reet 1974. Jutu jätku ühest debütandist. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 179–181.
- Luks, Leo 2014. Eesti kirjanduse kadunud kodu. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 729–747.
- Mikiver, Mikk 1996. Maailmapilt: J. Kruusvall. Hullumeelne professor. – ERR arhiiv. <https://arhiiv.err.ee/vaata/maailmapilt-maailmapilt-j-kruusvall-hullumeelne-professor> (Vaadatud 20.05.2019)
- Mutt, Mihkel 1977. Väga väike proosaraamat. – Looming, nr 2, lk 336–338.
- Nikiforova, I. 1971. Samuel Beckett. – 20. sajandi väliskirjandus: loengukursus kõrgemate koolide humanitaarteaduskondadele. Tõlkinud G. Liiv jt. Tallinn: Valgus, lk 148–149.
- Peterson, Lembit 2000. Lembit Peterson Voldemar Pansost. – Teater. Muusika. Kino, nr 11, lk 25–33.
- Remsu, Olev 1983. Lühilausestes tõtt. – Looming, nr 7, lk 989–990.
- Remsu, Olev 1990. Julm ja malbe. Kruusvalli pooltsentenniumi puhul. – Looming, nr 12, lk 1692–1695.
- Sang, Joel 1983. Keskmise keskmisest elust. – Sirp ja Vasar, nr 23, lk 7.
- Sartre, Jean-Paul 2007. Eksistentsialism on humanism. Tõlkinud Vivian Bohl. Tallinn: Varrak.
- Tirol, Tarmo 2009a. Eksistentsialism. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim. Epp Annus. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 311–317.
- Tirol, Tarmo 2009b. Jean-Paul Sartre. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim. Epp Annus. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 331–361.
- Tonts, Ülo 1990. Dramaturg Kruusvall – avatud ja salapärase. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 179–180.
- Tonts, Ülo 2000. Jaan Kruusvall. – Eesti kirjanike leksikon. Koost. O. Kruus, H. Puhvel; toim. H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 234–235.
- Tooming, Jaan 2011. Religioossed motiivid minu loomingus. Tallinn: Eesti Teatriliit.
- Traat, Mats 2013. Jaan Kruusvallist. – Looming, nr 12, lk 1620.
- Tšehhov, Anton 1983. Näidendid. Tõlkinud Otto Samma. Tallinn: Eesti Raamat.
- Unt, Mati 2004. Kurbus, kaos, satiir, lüürika. – Looming, nr 4, lk 622–624.
- Veiper, Ene 1984. Elukatkendite raamat. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 50–51.

Hopelessness and how is it balanced in Jaan Kruusvall's drama works

Summary

The bachelor's thesis explores how has the playwright Jaan Kruusvall (1940–2012) developed hopelessness as the main emotional tonality of a work in his plays, and what are the different kinds of interpretation options possible for balancing the pessimistic general impression in his plays. The characters, the relationships between them and the way how Kruusvall describes their living conditions are analysed in the thesis.

Jaan Kruusvall was an Estonian playwright and prosaist who wrote 19 plays, also including short plays, during his life. In this thesis, almost all of Kruusvall's plays are studied to a smaller or bigger extent, except "The Colours of the Clouds" ("Pilvede värvid" in Estonian), "The Community House of Vaikuse" ("Vaikuse vallamaja") and "Clandestine Song Festival" ("Salaste laulupidu") where hopelessness – as much as it is there in these plays – is mainly due to social conditions. The thesis discusses Kruusvall's plays where the tonality of hopelessness does not depend on the prevailing social order or somewhat depends on it and where it transcends all eras.

Kruusvall's drama works seemingly focus on describing the sadder aspect of life. Hopelessness is manifested on two levels in these works: by means of scenes of action and characters. Scenes of action, worlds in Kruusvall's plays are emphatically temporary. Frequent deaths, the abandonment of habitations and the perishing of dwelling houses shape the hopeless general appearance of plays and express elegiac recognition that each moment, something disappears from this world, something that one can never get back.

The characters in this world feel estranged and are dissatisfied. Their hopeless attitude towards life mainly shapes the general appearance of plays. Kruusvall's characters are characterised by loneliness, losing their life's purpose, inability to love or get in touch with their beloved. They are depressed by dreams that do not come true. Memories from the past are not supportive and the monotony of everyday life has become annoying for them. Kruusvall's characters consider themselves to be the victims of unjust fate. Several characters do believe in God but cannot get through to him and are therefore suffering.

One can see the following purpose in hopelessness that Kruusvall's plays contain: this enables the author to communicate his vision of what a person is like and what the world around a

person is like, and what could they be like. Sequence of events in a plot, characters and images of life verging towards pessimism are used by Kruusvall to warn the reader, share his ideas and refer to what he deems important.

For example, in several plays, one can notice the ironic attitude the author has towards his characters. In a grotesque way, he depicts their lifestyle, modestly condemning that lifestyle in this way. These characters prove that when a person sets the pursuit of pleasures and personal welfare as their purpose in life, sooner or later they will fall in the clutches of a hopeless attitude towards life. Kruusvall considers working to be one of the possible goals for a person's life. Through work, a person can establish themselves in life, justify their existence, and at the same time, working helps overcome the emotionally difficult moments one encounters in life.

It is also possible to notice a belief, based on existential train of thought, in Kruusvall's plays that the nature and course of life of a person are not determined by God or fate. One has to recognise the opportunity to choose their attitude towards life and the ability to change their behaviour. Simultaneously, the opportunity to choose concurrently also is an obligation to choose, and one has to come to terms with it. One must come to terms with what a person cannot change, for example, with the ephemerality of all things earthly. The urge to change things that cannot be changed makes a person dissatisfied. The Buddhist allusion behind Kruusvall's plays is a person's pursuit towards peace of mind.

In addition to these ideas, hopelessness dominating the play texts is balanced by sensitive use of words and figurative language. Images of nature, contained in Kruusvall's drama works, comfort the reader after witnessing the tragedy of life in plays, and place the focus on the sempiternal disposition of nature, next to all things temporal. Brightness is incidentally also hidden in the structure of Jaan Kruusvall's plays that have been compared to music due to the numerous pauses and precise cues. The musical composition of texts balances hopelessness, connects minor with major.

Hopelessness is one keyword to use for characterising Jaan Kruusvall's plays but this bachelor's thesis also proved that the pessimistic general appearance of the plays is in the service of communicating the author's ideas, and the peculiar style of Kruusvall still includes brightness. The bachelor's thesis does not claim to fully render sense to the opportunities for

interpreting Kruusvall's drama works (e.g. the Buddhist and existential allusions), but indicates the possible trends balancing the prevailing hopelessness in the works.

LISA. NIMEKIRI JAAN KRUUSVALLI NÄIDENDITEST

- „Rändurid“ – ilmunud kogumikus „Ma tean mitut inimest“ (1976).
- „Haigla aed“ – ilmunud ajakirjas Meie Repertuaar (1979, nr 4).
- „Lammutamisele määratud maja“ – ilmunud ajakirjas Meie Repertuaar (1979, nr 4) ning kogumikus „Katkendeid elust“ (1983).
- „Endine wunderkind“ – esmakordselt lavastatud Draamateatris aastal 1979; ilmunud kogumikus „Katkendeid elust“ (1983).
- „Jõgi voolab“ – esmakordselt lavastatud teatris Ugala aastal 1980; ilmunud näidendikogumikus „Jõgi voolab. Pilvede värvid“ (1986).
- „Juba täna, juba homme“ – kirjutatud 1981, ilmunud näidendikogumikus „Vaikuse vallamaja. Juba täna, juba homme“ (1989).
- „Pilvede värvid“ – esmakordselt lavastatud Draamateatris aastal 1983, ilmunud näidendikogumikus „Jõgi voolab. Pilvede värvid“ (1986).
- „Vaikuse vallamaja“ – kirjutatud 1986/87, ilmunud näidendikogumikus „Vaikuse vallamaja. Juba täna, juba homme“ (1989).
- „Võiküllane üü“ – kirjutatud 1985, ilmunud näidendikogumikus „Rabalinnu hõik“ (2003).
- „Rabalinnu hõik“ – kirjutatud 1990, ilmunud näidendikogumikus „Rabalinnu hõik“ (2003).
- „Sild“ – kirjutatud 1990, käsikirjana Eesti Teatri Agentuuris.
- „Salaste laulupidu“ – kirjutatud 1995, ilmunud näidendikogumikus „Rabalinnu hõik“ (2003).
- „Hullumeelne professor, tema elukäik“ – kirjutatud 1995, ilmunud kogumikus „Olen öösse eksind karjus“ (2001).
- „Mälestused. Ainult ei tea millest“ – kirjutatud 1998, ilmunud kogumikus „Olen öösse eksind karjus“ (2001).
- „Kustutage kuuvalgus“ – kirjutatud 2001, ilmunud näidendikogumikus „Rabalinnu hõik“ (2003).
- „Hääled“ – ilmunud kogumikus „Õhtuvalgus: ühe- ja kahekõned“ (2005).
- „Laterna all“ – ilmunud kogumikus „Õhtuvalgus: ühe- ja kahekõned“ (2005).

- „Tasandikkude helinad“ – kirjutatud 2002, ilmunud ajakirjas Looming (2012, nr 12).
- „Kõrberebase elu“ – ette kantud 2008. aastal Draamateatri üritustesarjas „Esimene lugemine“, käsikirjana Eesti Teatri Agentuuris.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Joonas Vatter

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Lootusetus ja selle tasakaalustamine Jaan Kruusvalli draamaloomingus“, mille juhendaja on Luule Epner reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Joonas Vatter

24.05.2019